

СТРУКТУРА И АКЦЕНАТ ПРЕФИКСАЛНИХ ТВОРЕНИЦА СА ОПШТИМ ГЛАГОЛСКИМ ДЕЛОМ

Айсїпракїї: Аутор у предложеном раду анализира творенице са општим глаголским делом и префиксом у свом саставу. Утврђује да је изванредан број таквих форми настао у споју два поменута морфолошка елемента, а да су друге резултат антиципације општег дела у префиксираних глагола. Акцентом се поменуте творенице разликују, али немају неуређену прозодијску структуру, него се групишу око три модела: са кратким узлазним, са дугим узлазним и са кратким силазним и дужином на ултими. Први је најчешће заступљен у грађи, а трећи најређе. На основу извесних факата може се утврдити да је кратки силазни најстаријег постања, и да се у наше време повлачи из употребе; дуги узлазни је најмлађи и показује знаке напредовања на рачун друга два.

Кључне речи: твореница, префикс, сложена реч, глаголски општи део, акценат, прозодијски модел, језички развој, дистрибуција, репартиција акцената.

1. УВОД

1. Формације о којима говоримо већ су биле предмет научне анализе. Нпр. Т. Маретић у поглављу о 'сложеним именицама и придјевима' своје *Грамаїиике*¹ дели ове у четири 'врсте', одн. четири структурна типа. У четврту своју врсту убраја „сложенице, којима је први дио ријечца *не* или какав приједлог, на пр. *нечовјек, нѐмио, приморац, љздарје, безбрижан, подобар*“. Како видимо, форме састављене од основе и префикса код Маретића се сматрају сложеницама². Да бисмо избегли сувишну дискусију о томе питању, префиксалне форме у овом раду ћемо једноставно назвати 'твореницама'.

а) У основном фонду примера за сложенице своје четврте врсте Маретић не наводи префиксалне форме са општим глаголским делом. Но када обрађује примере³, међу њима се налазе и: *небојша, незнајша, нѐзнан, ше објед, обред, дочек, иророк, љзрасїи, дохвїи, љздаја, мимодогац, налої, доломак, ио*

¹ Т. Маретић, *Грамаїиика и сїилицїиика хрваїскоїа или срїскоїа књижевної језика*, 2. изд., Обнова, Загреб 1931., 328. и д.

² И уопште, не мислимо да су савремени истраживачи сасвим у праву кад их сврставају међу изведенице, али је то питање за другу прилику.

³ Т. Маретић, *Грамаїиика*, 337–338.

мор, *йодикова, иријелаз, иријека, ирђдаја, расилеи, сабор, ускок, зárez* итд. За већину тврди да „им се само чини, да им је именица иза приједлога постала непосредно од коријена, а управо је читава сложеница начињена према глаголу с приједлогом сложена; тако је на пр. дђчек према дђчекати, прђрок према прђћи, узраст према узрасти“ итд.

б) Акцент префиксалних твореница „нема сталног правила“⁴. „Испор: *на́род* : *йзрод, ђдрод, пђрод*; - *пријђлаз, ра́злаз, за́лаз* : *дђлаз, йзлаз*; - *на́нос, при́нос, пријђнос, за́нос* : *дђнос, йзнос, пђнос, пђднос, прђнос*; - *су́греб, За́ греб* : *ђгреб, пђгреб*; *пријђпис, ра́пис, за́пис* : *на́тпис, пђтпис*; - *на́лог, при́лог, пријђлог, ра́злог, у́логи, за́лог, на́лога, за́лога* : *ђблог, пђлог, пђдлога*; - *у́пор* (некакав вјетар) : *ђтпор, у́спор, пђтпора* и т. д.“

в) Помена је вредна и његова тврдња да „ни силазни ни узлазни акценат не стоји никада на приједлозима: без, до, из, над, об, од, под, уз, а може се рећи, да то правило вриједи и за приједлоге: о, по, про, јер су им изузеци веома ријетки“.

2. Пажњу заслужују и кратке Стевановићеве⁵ напомене о ‘сложеницама с префиксима’⁶. Тичу се управо префиксираних именица. „једне од њих, као што су...: *на̀длакђица, на̀йрсђак, на̀рамак, й̀дглицђак* и сл. постале су од предлошко-падежних веза додавањем одговарајућих наставака. А друге, као што су: *за́сђор, за́сђој, на́нос, й̀дгвоз, и́ређис, ра́сђис, ра́сход, са́сђав, у́мор, у́ђис* итд. представљају опште делове глагола сложених с префиксима, а у ствари се не разликују много од оних претходних јер су и оне такође, али на свој начин, уобличене“.

2. ГРАЂА⁷

2.1. Уопште о лексичкој и творбеној функцији ‘глаголског општег дела’

1. Према неким цитираним објашњењима, глаголски општи део, или по Маретићу ‘глаголски корен’, као да бива директно преузиман од глагола и уклапан у сложеницу која настаје. Маретић међутим, како је напоменуто, тврди да префиксалне форме могу настати и од ‘корена’ префиксалних глагола, дакле представљати осамостаљени општи глаголски део. О томе се он изјашњава и подробније⁸.

1.1. „Коријени – утврђује он на једној страни – нијесу ништа реално, т. ј. не смијемо мислити, да је икад било вријеме, кад су се они говорили и били

⁴ *Исђо*, 340.

⁵ М. Стевановић, *Савремени срђскохрвајски језик I*, 5. изд., Београд 1991., 408–412.

⁶ М. Стевановић, *Савремени срђскохрвајски језик I*, 425.

⁷ Грађа је сакупљена из речника М. Николића, *Обрајни речник срђскоја језика*, Београд 2000. – Примери су сравњени са грађом у *Речнику срђскохрвајскоја књижевној језика I–VI*, Нови Сад 1967–1976. Одатле је преузет и контролни материјал: мотивне речи у заградама према којима одмеравамо однос акцента творенице према акценту основе. Грађа није до краја сакупљена јер нисмо ишли за тоталном исцрпношћу анализе – то би и овако гломазан рад још више оптеретило и учинило га (још) мање прегледним него што јесте.

⁸ Т. Маретић, *Грамађика*, 253–254.

самосталне ријечи; коријени су исто онако, као што су и наставци, наше апстракције, згодне за то, да можемо рашчинити ријечи у њихове елементе, да им можемо, колико је могуће, одредити темељно значење и да можемо видјети, које су ријечи међу собом етимологички или по етимологији сродне“.

1.2. На другој је страни Маретићева тврдња да има „доста примјера, гдје који коријен сам собом, т. ј. без икаквог наставка, служи као готова ријеч. Овамо иде особито номинатив синг. неких именица и придјева мушког рода, на пр. гроб, мраз, род, вид, дуг, млад, тих и т. д. “Све те и сличне им ријечи имале су некад на крају вокал њ, који им је био падежни наставак, гласиле су дакле гробъ, тихъ и т. д. Овамо иде и 2. и 3. лице синг. аориста неких глагола, на пр. да ста, пи (од дати, стати, пити). Ти су облици у прастаро доба имали своје особите наставке, који су послѣје отпали“. Ово би значило да се ‘чист корен’ може јавити искључиво у резултату историјских промена у којима облици бивају поништени путем фонолошких неутрализација. Без обзира на Маретићев став који би имао према глаголском ‘корену’ осамостаљеном из функционалних потреба данашњег језика, неоспорна је чињеница да постоје редуктивни творбени процеси, у којима је могуће осамостаљење коренске морфеме или сл.

а) У нашем су се материјалу нашли управо такви случајеви, као нпр.: *бѣи* (према *бѣжаѣи*)⁹, *бѣиѣ* (према *бѣиѣи*, *бѣѣ*)¹⁰, *бѣд*, *вѣз*, *вѣд*, *вѣд* и *вѣд*, *вѣз*¹¹, *врѣд*¹², *ѣз*, *ѣб* (према *ѣбаѣи*), *лѣд*, *гѣр*, *гѣѣ*, *зѣб* (*зѣбаѣи*, *зѣѣка*), *злѣд*, *зѣр*¹³, *кѣдѣ*¹⁴, *кѣѣ* и *кѣѣ*¹⁵, *крѣѣ*, *кѣѣ*¹⁶, *лѣз* и *лѣз*¹⁷, *лѣд*, *лѣѣ* (према *лѣѣѣѣи*), *лѣѣ*, *мѣз*¹⁸, *мѣѣ* (у риболову)¹⁹, *мѣѣ* (уп. *мѣѣѣѣи*), *мѣѣ*, *мѣр*²⁰, *ѣлѣѣ*, *рѣз*, *рѣд*, *скрѣѣ*²¹, *слѣд*, *сѣрѣѣ*²², *сѣрѣѣ*, *шѣѣ*, *шѣѣ*, *хѣд*, *цѣѣ*, *чѣѣ*²³, *шѣѣ*, *шѣѣ*. Именице *сѣрѣѣ* и *шѣѣ* свакако су полазиште за творбу глагола типа *сѣрѣѣѣѣи*, *шѣѣѣѣи* и сл. Можда би

⁹ РМС: „бежање, бекство“ спорт. изненадно и нагло измицање противнику (противницима) у неком такмичењу“.

¹⁰ РМС: „1. суштина, главна одлика нечега, природа, биће...2. в. битак“.

¹¹ РМС: 1. = влак... 2. теретна кола... 3. товар на колима... 4. превозно средство уопште... б. вожња (по води или копну)“.

¹² РМС: „телесна повреда, рана; увреда“.

¹³ РМС: зѣр (2) „оно што се види, изглед; опажај; очигледност“.

¹⁴ РМС: „узв. оном. глас којим се опонаша кад што падне, удари кога или шта“.

¹⁵ М. Николић, *Обрајни речник*: „уп. копати“.

¹⁶ РМС: „купња, куповина“.

¹⁷ РМС: „2. узак пут, пролаз, отвор у огради“. В. лазити = лазати: „гмизати, пузити, плазити“.

¹⁸ РМС: „1.а. малтер, жбука, леп од земље или од песка и креча, вапна... б. једно премазивање неке површине, слој, премаз... 2. средство за мазање (у лековите или козметичке сврхе)... 3. мазиво, коломаз“.

¹⁹ РМС: „покр. место где се стављају мреже за ловљење рибе“.

²⁰ РМС: „в. морија“ (морија – „куга, помор; епидемија“).

²¹ РМС: „старање, пажња, брига“.

²² РМС: „стрижење стоке (оваца, коза), стрижа(б)а“.

²³ РМС: чѣп и чѣпа „1. в. чуперак (1)... 2. бусенчић траве и сл., оно што се одједном ишчупа; количина чега која се одједном прстима захвати... 3. а. длакава страна коже... б. длаке у крзну“.

се исто могло утврдити за *вiд*, *вѡз*, *л̂аз* и *л̂аз* и још коју према *вiдeӣи*, *вѡзӣи*²⁴, *л̂азиӣи/л̂азазиӣи* или сл., али за *īиб* према *īибайӣи*, те *īлeд*, *īѡр*, *м̂ей̄и*, *ц̂ей̄и* према *īлeдaӣи*, *īѡрeӣи*, *м̂ей̄аӣи*, *ц̂ей̄аӣи*, или *ч̂уī* према *ч̂уīаӣи* (исп. узв. ч̂уп), *ш̂ей̄и* према *ш̂ей̄аӣи* – јасно показују да је глаголска реч ‘старија’ од именичке или сл., тј. да се ту ради о редуктивној творби (чини се добрим делом у новије време).

б) Именица је увек са силазним акцентом, што је и разумљиво јер је једносложна. Али би се очекивало да је очувала бар квантитет, те да према кратком силазном и узлазном глагола, стоји кратки, а према дугом узлазном и силазном – дуги. Међутим, већ и на први поглед постаје јасно да да ту има извесног несклада, тј. да акценат именице није свуда, боље рећи претежно није настао према акценту глагола, него другим путем.

ба) Само у три случаја коренска реч носи кратки силазни акценат: *г̂р̄и* (д̂р̄пити, д̂р̄пати), *к̂л̄ѡī* (к̂л̄ѡпити), *ӣѡѡī* (*ӣѡѡӣӣӣи*). У два прва примера ради се заправо о ономатопеји, па они и не спадају у нашу тему. Трећи је нејасан, али се чини да ће и ‘топ’ пре бити ономатопеја него глаголски општи део²⁵.

бб) Код неких примера акценат је двојак, дуги и кратки силазни: *вѡд* и *вѡд* (*вѡдiīи*), *кѡī* и *кѡī* (*кѡīаӣи*), *л̂аз* и *л̂аз* (*л̂азиӣи/л̂азазиӣи*), *м̂ей̄и* и *м̂ей̄и* (*м̂ей̄аӣи*).

(1) Само у последњем случају могло би се рећи да је глаголски акценат делом пренесен и на именицу, онда када су и један и други кратки силазни. Али дуги силазни према кратком – не може се сматрати директним преносом, већ ако не што друго, онда резултатом дуљења. Дуљење је, како је познато, каткада последица губљења полугласа, али у старо време, кад се тај процес дешавао, и углавном испред сонанта на крају речи (и каткада испред консонаната). Овде је тешко претпоставити тако што, пре свега зато што није извесно да су ове речи старога постања, или заправо што је извесно да су новијега. Вероватније се ради о аналошком дуљењу? Видећемо касније где је истина.

(2) Претпоследња наведена форма такође у неким варијацијама подсећа на пренос акцената, али у другима не: дуги силазни не одговара ни кратком силазном, а поготову не узлазном. Аналогија је и овде највероватнија солуција.

(3) Остала два случаја мало су необична: дуги и кратки силазни у именице стоје према глаголском кратком узлазном. Ваља напоменути да је презентски акценат код оба кратки силазни (*вѡд̄īм*, *кѡīīм*). Аналошки карактер дугог силазног код именице – ван сваке је сумње.

бв) У светлу интерпретација из претходних тачака, остала грађа јасна је по себи. Остаје нам да је прикажемо, без посебних коментара. Први нам по реду долазе примери са дугим силазним код именице и кратким код глагола: *б̄ӣӣи* (*б̄ӣӣӣи*, *б̄ӣīe*), *в̄ӣд* (*в̄ӣдeӣи*), *īaз* (*īaзӣӣи*), *īлeд* (*īлeдaӣи*), *зѡр* (*зрeӣи*), *м̄aз* (*м̄aзaӣи*), *м̄ӣī* (*м̄ӣīаӣи*, *м̄ӣӣнӯӣи*), *рeз* (*рeзaӣи*), *с̄ӣр̄ӣи* (*с̄ӣр̄ӣīи*), *ш̄ӣѡб* (*ш̄ӣѡбaӣи*).

²⁴ Али в. последњу одредбу у фусноти уз ‘воз’: „вожња“.

²⁵ У РСМ ове одреднице нема, тј. ‘топ’ је наведен са значењем артиљеријског оруђа.

Само би се код *зрѣѣи-зрѣм* могла постављати – неуспешно – теза о преносу презентског акцента на именицу. Али при оваквом односу основа – све би стајало на стакленим ногама. Аналогија је све извеснији факат.

бг) У примерима следеће групе именички дуги силазни стоји према глаголском дугом узлазном акценту:

вѣз (*вѣсѣи*), *врѣд* (*врѣѣаѣи*, *уврѣдиѣи*), *ѣѣб* (*ѣѣбаѣи*), *зѣб* (*зѣбаѣи*, *зѣѣка*), *злѣд* (*ѣозлѣдиѣи*), *кѣѣ* (*кѣѣѣи*, *куѣоваѣи*), *скрѣб* (*скрѣбиѣи*), *слѣд* (*слѣдиѣи*), *сѣѣрѣѣ* (*сѣѣрѣѣаѣи*), *шѣѣ* (*шѣѣѣи*, *шѣѣжак*), *крѣѣи* (*крѣѣаѣи*), *лѣѣ* (*лѣѣѣи*), *цѣѣ* (*цѣѣѣи*), *шѣѣи* (*шѣѣаѣи*),

Као што је речено, тонска мутација објашњива је свођењем слоговне структуре на моносилабичку. Друго би решење код највећег броја речи било – преношење презентског акцента (исп. *ѣѣбѣм*, *зѣбѣм*, *злѣдѣм*, *кѣѣѣм*, *лѣѣѣм*, *слѣдѣм*, *цѣѣѣм*, *шѣѣѣм*). Мислимо да је и једна и друга теза прихватљива, у извесној мери. Но ако је реч о престилизацији тона, чини се да је она можда и повукла даље ширење престилизацијског манира, и стварање по свему судећи посебног акц. модела: моносилабик са дугим силазним постаје калуп по којем се издваја општи глаголски део ради обављања номиналне функције.

бд) Преостала је грађа са именичким дугим силазним према глаголском кратком узлазном:

бѣѣ (*бѣѣаѣи*), *бѣд* (*бѣсѣи*, *бѣдоваѣи*), *вѣз* (*вѣзиѣи*), *ѣѣр* (*ѣѣреѣи*), *кѣѣ* (*кѣѣаѣи*), *лѣд* (*лѣдити*), *лѣѣ* (*лѣѣѣи*), *мѣр* (*мѣриѣи*), *ѣлѣѣ* (*ѣлѣсѣи*), *рѣд* (*рѣдити*), *шѣѣр* и *шѣѣр* (*шѣѣриѣи*), *хѣд* (*хѣдиѣи*, *хѣгаѣи*), *чѣѣ* (*чѣѣаѣи*).

Посебну напомену заслужује форма *бѣд*, јер је постављена према две глаголске речи, од којих *бѣсѣи* припада овде, а *бѣдоваѣи* међу основе са кратким силазним. Исто би се и за *хѣд* рекло да је постављено према *хѣдиѣи* и *хѣгаѣи*. Ко би приметио да је *хѣгаѣи* секундарног постања, одговор би му био: али врло старог.

О осталоме се само може рећи да је кратки узлазни врло удаљен од дугог силазног, те је свака сумња у аналогију излишна. То ће рећи да је овај тип твореница уређен прозодијским моделирањем, а не тек тако, као што се Стевановић домишља. Исто тако, за данашњег говорника нема значаја да ли је имао или не и падежни наставак, о чему говори Маретић. Прозодијска типизација сасвим је довољан услов вањског твореничког уобличења²⁶.

²⁶ Ово насупротив Маретићу, који се премишља око твореница своје прве врсте, па тврди: „Разлика у акценту на пр. између *домѣзет* и *дѣма зѣт* није довољан разлог, да *домѣзет* држимо за потпуну праву сложеницу, јер говоримо са једним акцентом и добрѣ јутро (мјесто дѣ бро јутро...), гдје нико не ће рећи, да је сложеница, него сраслица“. – Т. Маретић, *Грамаѣѣка*, 329. – Видимо у ствари да акценат јесте довољан услов да сложеницу сматрамо посебном лексичком творевином у односу на мотивне речи према којима је настала, тј. од чијих се елемената састоји.

3. ПРЕФИКСАЛНЕ ТВОРЕНИЦЕ СА ОПШТИМ ГЛАГОЛСКИМ ДЕЛОМ

3.1. Асилабички префикс *c-*

1. Прилазимо обради префиксалних формација. Видели смо да их има две врсте по постању: оне које настају антиципацијом општег дела префиксираног глагола, заједно са префиксом; и оне које настају сусретом општег дела кад је већ антиципован, и префикса. Ми ћемо их анализирати не водећи рачуна о тој разлици. Подсећамо се и на Маретићеву опаску да су акценатски углавном неуређене. Овде ћемо разгледати грађу по реду, па онда на основу тога донети коначне закључке.

2. Али како је материјал обиман, ваља нам поћи управо по неком реду. Најпре ћемо у анализу узети оне код који префикс нема силабичку форму: *збѣ̄т̄* (*збѣ̄ћи се, збѣ̄жа̄ӣи се*), *з̄ӣб̄* (*з̄ӣб̄а̄ӣи се – з̄ӣб̄а̄м се*), *з̄д̄ӣ*, *св̄д̄г* (*св̄д̄г̄ӣӣ-св̄д̄г̄ӣм*)²⁷, *скл̄д̄ӣ* (*скл̄д̄ӣӣӣ-скл̄д̄ӣӣм*), *скр̄е̄ӣ* (*скр̄е̄ӣа̄ӣӣ-скр̄е̄ӣе̄м*), *ск̄ӯй̄* (*ск̄ӯй̄ӣӣ-ск̄ӯй̄ӣм*), *сл̄е̄ӣ* (*сл̄е̄ӣе̄ӣӣ-сл̄е̄ӣӣм*), *см̄е̄ӣ* (*см̄е̄ӣӣӣ-см̄е̄ӣе̄м*)²⁸, *с̄ил̄е̄ӣ* (*с̄ил̄е̄ӣӣӣ-с̄ил̄е̄ӣе̄м*), *с̄ӣдр̄* (*с̄ӣдр̄ӣӣӣ се – с̄ӣдр̄ӣм се*), *с̄ӣр̄е̄ӣ* (*с̄ӣр̄е̄ӣнӯӣӣ, с̄ӣр̄е̄ӣӣ, с̄ӣр̄е̄ӣӣ - с̄ӣр̄е̄ӣе̄м*), *с̄ӣе̄ӣ*²⁹ (*с̄ӣе̄ӣнӯӣӣ-с̄ӣе̄ӣе̄м*), *с̄ӣв̄ор̄* и *с̄ӣв̄ор̄* (*с̄ӣв̄ор̄ӣӣӣ-с̄ӣв̄ор̄ӣм*), *шкр̄ӣй̄* (*шкр̄ӣй̄а̄ӣӣӣ*).

1) Очекивали бисмо безизузетачно слагање са претходно анализираним речима, тј. да и овде потпуно влада дуги силазни акценат. Али стање је супротно.

а) Код именица *сл̄е̄ӣ*, *скр̄е̄ӣ* и *шкр̄ӣй̄* једнозначно се да утврдити не-слагање са глаголом, и развој дугог силазног по другој линији.

б) Лексеме *з̄ӣб̄* и *с̄ӣе̄ӣ* вероватно се такође могу придружити претходницама, ма да је и директни пренос дугог акцента сасвим прихватљива солуција.

в) Твореница *с̄ӣр̄е̄ӣ* има неочекиван кратки силазни (у мом личном говору *с̄ӣр̄е̄ӣ*, али његова подлога је дубоко дијалекатска).

г) Код осталих се акценат именице слаже са глаголским, уз оgradu да је код монислабика он нужно силазне природе, према кратком узлазном глагола.

2) Закључак је да код ових речи – ако постоји правило, оно би гласило да је именица настала антиципацијом општега глаголског дела понела изворни акценат.

3.2. Силабички префикси

1. Да бисмо стекли почетни увид у прозодијску структуру ових твореница, навешћемо све забележене примере са основама *бе̄ӣ*, *ӣиб̄* и *ӣе̄ӣ*:

²⁷ РСМ: „правити свод“.

²⁸ РСМ: „метући, чистећи уклонити што с површине нечега“

²⁹ РСМ: стег (2) „1. стега (1)... 2. спојница којом се учвршћују шине на железничким колосецима“.

ođbeī, ȳrēbeī, ȳzbeī, ȳriḡbeī, ȳoḡbeī zāḡlēḡ, nāḡḡlēḡ и nāḡlēḡ, nēlēḡ, ȳrēlēḡ, nē ȳrēḡlēḡ, ȳzḡlēḡ, v̄ilēḡ, ȳriḡlēḡ и ȳriḡlēḡ, ḡlēḡ, ḡḡlēḡ, ȳḡlēḡ, ȳrḡḡlēḡ, ȳlēḡ zāḡḡb, nāḡḡb, ȳrēḡḡb, ȳriḡḡb, ḡiḡb и ḡiḡb, sāḡḡb, ȳiḡb zāḡḡeī и zāḡḡeī, nāḡḡeī, ȳrḡ ȳiḡv̄iḡeī, ȳrēḡḡeī, ȳḡḡeī и ȳḡḡeī, ȳrḡḡeī, rācḡḡeī и rācḡḡeī, ȳḡḡeī

1) Код прве основе уопштен је кратки узлазни на првом слогу.

2) Други низ примера прозодијски је уравнат са кратким силазним акцентом на прими и дужином на последњем слогу. Изузеци су *nāḡlēḡ*, уз *nāḡlēḡ*, *ȳrēlēḡ* и *ȳriḡlēḡ*, поред *ȳriḡlēḡ*.

3) И код треће основе, као код прве, акценат је готово сасвим уједињен – дуги узлазни на префиксу. Изузетак чини *ḡiḡb* и *ḡiḡb* са алтернативним кратким узлазним или силазним на истом првом слогу, и дужином уз потоњи на крајњем.

4) Код последње преовлађује кратки силазни на првом слогу, комбинован са дужином на ултими. Изузеци су варијанте са кратким силазним и без дужине *ȳḡḡeī*, те у два случаја дуги узлазни на прими *zāḡḡeī*, *rācḡḡeī* а једном кратки узлазни *rācḡḡeī*, и једна комбинација дугог силазног и дужине *nāḡḡeī*³⁰.

2. Да ли се на основу овога може закључити да је акценат неуређен, како мисли Маретић? Изгледа да неће бити баш сасвим тако, мада је јасно да је у великој мери ипак тако.

1) Коинциденција кратког силазног на прими и дужине на ултими не зависи потпуно од прозодијског лика основе.

а) Основа *ḡb* је дуга (в. *ȳḡbāḡi*), па је појава дужине у *ḡiḡb* објашњива тиме. Тако је и са основном *ḡeī* (исп. *zāḡḡeḡḡiḡi*-*zāḡḡeḡḡi* и сл.), дакле *zāḡḡeī*, *nāḡḡeī*, *ȳrḡḡiḡv̄iḡeī*, *ȳrēḡḡeī*, *ȳḡḡeī*, *ȳrḡḡeī*, *ȳḡḡeī* може се рећи да преносе квантитет глаголске основе.

б) Основа *lēḡ*, међутим, која је изворно кратка (*l̄lēḡāḡi*), добила је у основном прозодијском моделу наших твореница дужину: *zāḡlēḡ*, *nāḡḡlēḡ*, *nēlēḡ* итд. Тај се факат не може тумачити учешћем антиципиранога глаголског општег дела на изглед творенице.

2) Слично је и са другим моделима.

а) Са супротног гледишта посматрана, истој линији, сада без изузетка, са *ḡb* и *ḡeī* налази се и основа *beī* – и она по квантитету копира глаголску основу (исп. *bēḡāḡi*).

б) Али је модел са кратким узлазним познат и дугим основама, додуше у овде наведеној грађи ретко (в. даља поглавља овог рада): *ḡiḡb*, *rācḡḡeī*.

3) (а) Дуги узлазни на првом слогу и кратак потоњи слог творенице познат је краткој основи *lēḡ*: *nāḡlēḡ*, *nāḡḡlēḡ*, *ȳriḡlēḡ*. (б) Али је заступљен, и то изненађујуће често, и код дугих основа: *ḡb* (*zāḡḡb*, *nāḡḡb*, *ȳrēḡḡb*, *ȳriḡḡb*, *sāḡḡb*, *ȳḡḡb*), и *ḡeī* (*zāḡḡeī*, *rācḡḡeī*).

3. Нема сумње, акценат префиксалних твореница овога реда кренуо је такође ка уједначавању, али је тај процес изгледа разномеран. На њега је без

³⁰ М. Николић, *Обрајни речник*: „тегљење“. – РМС: „...у изразу вући на натег – покр. привлачити лађу, чамац конопцем причвршћеним за даље бачено сидро или дрво на обали Вук Рј.“

нарочитог утицаја прозодијски лик глаголске основе. Али шта је полазиште за прозодијску типизацију, који су узроци и какве су тенденције даљег развоја – то су за сада питања на која треба тражити одговор. Покушаћемо са Маретићевим напоменама о префиксима и њиховом учешћу у акценатској структури ових формација.

а) Да се подсетимо: он тврди да има две врсте префикса. Једни не примају на се дуги акценат: *без, до, из, над, об, од, њод, уз*, а с малим изузецима и *о, њо, њро*. Други пак – свакако сви остали – способни су да носе и тај акценат. Може се према томе поставити питање: имају ли префикси посебан афинитет према овом или оном акценту – или је свеједно који ће акценат на којем стајати.

б) Још је један проблем у вези с префиксима потребно поменути: да ли је акценат који они носе само резултат уобличавања твореница, или је можда у вези са преношењем акцената на проклитику. С тим у вези унапред се може рећи једино да проклитика прихвата акценат по правилу у облику кратког силазног и кратког узлазног. Изузетак чине комбинације проклитика са енклитикама, при чему се акценат јавља обавезно на проклитици, и обавезно дуги силазни или дуги узлазни: „узлазни и силазни (дуги – Р. С.) акценат на приједлогу – утврђује Маретић³¹ – може да буде само пред енклитикама: *на ме, за ње, у се, на њ, њо њ*“.

3.2.1. Творенице са негацијом *не-* у улози префикса

1. Сразмерно је мало забележених примера са овим елементом и општим глаголским делом:

нѣвѣд (: *вѣд*), *недѣждер* (-), *нѣдосѣ* (: *дѣсѣ* и *дѣсѣ*), *нѣдохѣд* и *недѣход* (: *дѣход*), *нѣкрѣш* (: *крѣш*), *нѣошѣор* (: *ѣшѣор*), *нѣѣокрѣш* (: *ѣдрѣш*), *нѣѣролѣз* (: *ѣролѣз* и *ѣролѣз*), *нѣѣроход* (: *ѣроход*), *нѣрѣд* и *нѣрод* (: *рѣд*), *нѣѣумор* (: *ѣумор*).

а) Форме *нѣвѣд* : *вѣд*, *нѣкрѣш* : *крѣш*, *нѣѣокрѣш* : *ѣдрѣш*, *нѣрѣд* и *нѣрод* : *рѣд* и евентуалне друге сличне, у којих основа носи силазни акценат, као да потврђују тезу о проклитичком преношењу као полазишту за настанак акцента творенице. И стварно, ништа једноставније него објаснити их спајањем проклитике и основе речи – при чему акценатски модел копира онај са пренесеним акцентом на проклитику. Али ту има једна невоља: ако упоредимо акценатску структуру других комбинација наведених речи са проклитикама, испада да ту немамо преношење са силазним, него са узлазним акцентом у резултату: *на вѣд, у рѣд* и сл. Одговор на ово гласио би да се негација може понашати друкчије од осталих проклитика и сл.

б) Сасвим је друкчија ситуација, и сасвим дрго казује, код већине других форми. Ту силазни акценат на негацији у твореници стоји према узлазном основе *нѣдосѣ* : *дѣсѣ* и *дѣсѣ*, *нѣдохѣд* : *дѣход*, *нѣошѣор* : *ѣшѣор*, *нѣѣролѣз* : *ѣролѣз* и *ѣролѣз*, *нѣѣроход* : *ѣроход*, *нѣѣумор* : *ѣумор*. И друго, са тим акцентом

³¹ Т. Маретић, *Грамајшка*, 111.

коинцидира код неких примера и дужина на потоњем слогу, док је код основне речи он кратак: *недоход* (: *гдоход*), *нећролџ* (: *ћролаз* и *ћролаз*). То је управо модел о којем је већ било речи, а који делимично познају творенице са општим глаголским делом као средство прозодијског уобличења независно од акцента мотивних речи.

в) Погледаћемо још форме и варијанте са кратким узлазним: *недождер*, *недоход*, *неџер*. (ва) Форма *недождер*, заједно са *недоход* – имала би акценат мотивне именице (в. *гдоход*). И по томе ни једна ни друга не би биле посебно интересантне, сем као сведоци неизвршеног акценатског померања. Али не смемо заборавити да прва од њих према себи нема основне именице, нити је обична лексема **дождер*. О чему је реч? О томе да је за потребе пејорацијског бојења назива за прождрљивца или сл. саграђена лексема директно од глаголског општег дела (ждерати : ждер), префикса који би обележио засићење бар целином неке претпостављене количине хране, и негације – успостављена гротескна слика незаситника. (вб) Форма *неџер* такође садржи ноту пејоративности: може обележити туђина, према коме се нема никакав обзир, и који је према нама хладан и безобзиран; или бештију коју мајка не рађа. У сваком случају она стоји према антиципаваној лексеми из глаголског општег дела *рџ*, али не копира њен прозодијски лик, јер у друштву са негацијом губи дужину. Свакако се овде ради о творбеном прозодијском моделу насталом у процесу нивелације акцента и ретипизације форми.

2. Закључићемо двоје. Прво, да творенице са негацијом и глаголским општим делом заиста немају јединственога акцента. Али друго, процес уједначавања акцента јесте реалност. Тај процес иде у различитим правцима јер се укрштају тенденције ка уопштавању различитих модела, а пре свега модела са кратким силазним на првом и дужином на потоњем слогу, а у неким случајевима и онога са кратким узлазним на првом слогу и кратком ултимом. Видећемо да постоји и још један модел који конкурише са поменутом два: дуги узлазни акценат на прими (в. даљи преглед грађе).

3.2.2. Вокалски префикси

1. Остале префиксе разделићемо по фонолошком саставу, и прво у анализу узимамо оне који се састоје из једнога гласа – једног вокала. То су префикси *о-* и *у-*.

2. Са префиксом *о-* забележили смо следеће примере:

одер и *одер* (*одегајџи-одерџм*),

дзџб и *озџб*³² (*зџб*)³³,

*ојед*³⁴ (*оједгајџи се – оједга се*),

оклој (*оклојџџи-оклојџм*),

³² РСМ: „1. полуга или греда којом се подиже терет, ћускија... 2. језичац на кантару, те-разијама“.

³³ РСМ: „спорт. савијање, прегиб“.

³⁴ РСМ: „озледа од оједања“.

òкої (*окòйаїи-òкоїām*),
òкрēї (*òкрēїаїи/окрēїаїи-òкрēїēm*),
òкрї (*òкрїиїи/òкрїаїи-òкрїїм*),
òкуї (*òкуїиїи-òкуїїм*),
*òмєї*³⁵ (в. *òмєїац/òдмєїац*)³⁶,
òїāз (*òїāзиїи-òїāзїм*),
òсиї (*òсиїаїи се – òсиїām се*),
òсвиї и *òсвиї* (*òсвиїаїи-òсвиїēm*),
òїїòк (*òїїицаїи-òїїичēm*),
òїїой (*ойòїїиїи-òїїойїм*).

1) Од два основна прозодијска модела чешћи је онај са кратким узлазним на првом слогу. Овај би се последњи могао објашњавати преносом акцента мотивне речи на антициповану основу.

а) У мањег броја примера акценат наше творенице, једнак је инфинитивном и презентском: *òкуї* : *òкуїїм* (исто и *òкуїиїи*), *òсиї* : *òсиїām се* (и *òсиїаїи се*), *òсвиї* : *òсвиїēm* (*òсвиїаїи*).

б) Но углавном се акцентом слажу са презентском основом, а инфинитивна има исти кратки узлазни на другом слогу: *òгер* : *òгерēm* (а *огèраїи*), *òклої* : *òклоїїм* (али *оклòйиїи*), *òкої* : *òкоїām* (друкчије *окòйаїи*), *òїїой* : *òїїойїм* (а *ойòїїиїи*), или дуги узлазни на истом другом: *òјег* (*ојèгаїи се*),

2) Други поменути модел јесте онај са кратким силазним на првом и дужином на потоњем слогу. Он се не може тумачити преносом акцента мотивне речи, него је једнозначно објашњив утицајем типизираниог прозодијског модела:

òкрēї (*òкрēїаїи/окрēїаїи-òкрēїēm*), *òкрї* (*òкрїиїи/òкрїаїи-òкрїїм*)
òїāз (*òїāзиїи-òїāзїм*), *òсвиї* (*òсвиїаїи-òсвиїēm*), *òїїòк* (*òїїицаїи-òїїичēm*).

3) Редак је модел са дугим узлазним на првом слогу: *òгер* (*огèраїи-òгерēm*), *òзиб*³⁷ (*зиб*). У последњем случају видна је чињеница да префиксална форма по свој прилици није настала према глаголу са префиксом, јер овај није забележен.

4) Исто је и у форми *òмєї*³⁸ (в. *òмєїац/òдмєїац*), али је ту нејасна релација коју смо постављањем лексема са делимичним фонолошким поклапањем једних поред других сугерирали као творбену.

3. Префикс у садржан је код следећих форми:

ўбог (*убòсїи/ўбосїи-убòгēm*),
ўвид и *ўвид* (*ўвидєїи-ўвидїм*),
ўвод и *ўвод* (*увòдїиїи-ўводїм*),

³⁵ РМС: „начин намотавања ужета или ланца при везивању пловног објекта за стубић на пристаништу, који спречава нагло одмотавање при поласку“.

³⁶ РМС: „покр. рибарски прибор који се састоји од танке дугачке узице (обично од најлона) с приуезаном удицом на крају, повраз (3), туња“.

³⁷ РМС: „1. полуга или греда којом се подиже терет, हुскија... 2. језичац на кантару, те-разијама“.

³⁸ РМС: „начин намотавања ужета или ланца при везивању пловног објекта за стубић на пристаништу, који спречава нагло одмотавање при поласку“.

ùвоз и úвоз (у̀вòзи́и-ù̀вòзи́м),
 ùвор и úвор (у̀вира́и-ù̀вира́м),
 úзор³⁹ (у̀зо́раи́и-ù̀зо́раи́м),
 úказ и ùкáз⁴⁰ (у̀кáзаи́и-ù̀кáжа́м),
 ùлаз (у̀лази́и-ù̀лази́м),
 ùмуз⁴¹ (у̀му́си́и-у̀му́зе́м),
 ùко́й и úко́й (у̀кòйа́и-у̀кòйа́м),
 ùко́р и úко́р (у̀кòри́и-у̀кòри́м),
 ùле́и и ùле́и (у̀ле́и́еи́и-у̀ле́и́и́м),
 ùмо́р (у̀мо́ри́и-ù̀мо́ри́м),
 ùйа́д и ùйа́д (у̀йа́си́и-ù̀йа́днè́м),
 ùйле́и (у̀йле́си́и-у̀йле́и́м),
 ùйис и ùйис (у̀йи́саи́и-ù̀йи́и́м),
 ùйо́р (у̀йи́раи́и-ù̀йи́ре́м),
 ùре́д и ùре́д (у̀ре́ди́и-ù̀ре́ди́м),
 ùре́з (у̀ре́заи́и-ù̀ре́же́м),
 ùро́д (у̀ро́ди́и-ù̀ро́ди́м),
 ùсле́д и ùсле́д (у̀сле́ди́и-ù̀сле́ди́м),
 ùсло́в и ùсло́в (у̀сло́ви́и-ù̀сло́ви́м),
 ùси́ор и ùси́ор (у̀си́ори́и-ù̀си́ори́м),
 ùхо́д (у̀хо́ди́и-ù̀хо́ди́м),

1) Глаголске речи према којима су обликоване префиксалне творенице углавном носе кратки узлазни акценат, већином на првом слогу.

а) Када је кратки узлазни на глаголској речи, не би било сумње да је према њему уређен и акценатски лик творенице: ùвид (у̀виде́и-ù̀види́м), ùвор (у̀вира́и-ù̀ви́ре́м), ùйа́д и ùйа́д (у̀йа́си́и-ù̀йа́днè́м), ùре́з (у̀ре́заи́и-ù̀ре́же́м).

б) Где се инфинитив и презент не слажу у акценту, а твореница, као и један од њих, имају кратки узлазни на првом слогу, такође је замисливо да је један од акцената победио и позајмио акценат новоствореној речи: ùбо́д (у̀бо́си́и-ù̀бо́си́и-у̀бо́де́м), ùбо́д (у̀бо́си́и-ù̀бо́си́и-у̀бо́де́м), ùвоз и ùвоз (у̀вòзи́и-ù̀вòзи́и-ù̀вòзи́м), úказ и ùкáз⁴² (у̀кáзаи́и-ù̀кáжа́м), ùмуз⁴³ (у̀му́си́и-у̀му́зе́м), ùмо́р (у̀мо́ри́и-ù̀мо́ри́и-ù̀мо́ри́м), ùйис и ùйис (у̀йи́саи́и-ù̀йи́и́м), ùре́д и ùре́д (у̀ре́ди́и-ù̀ре́ди́м), ùро́д (у̀ро́ди́и-ù̀ро́ди́м), ùсле́д и ùсле́д (у̀сле́ди́и-ù̀сле́ди́м), ùсло́в и ùсло́в (у̀сло́ви́и-ù̀сло́ви́м), ùси́ор и ùси́ор (у̀си́ори́и-ù̀си́ори́м), ùхо́д (у̀хо́ди́и-ù̀хо́ди́м).

в) Али у случајевима када акценат творенице не одговара ни презентском ни инфинитивном акценту, нема другог објашњења до да је кратки узлазни на

³⁹ РСМ: „узорано земљиште“.

⁴⁰ РСМ: „рус. заст. одлука, решење, акт врховне извршне власти у држави, које потписује шеф државе одн. носилац највише власти“. Иако позајмљеница из руског, мислимо да је упоредива са српским глаголом, и изгледа да је управо уклопљена у тај прозодијски контекст.

⁴¹ РСМ: „количина млека умузена у једној мужи“.

⁴² РСМ: „рус. заст. одлука, решење, акт врховне извршне власти у држави, које потписује шеф државе одн. носилац највише власти“. Иако позајмљеница из руског, мислимо да је упоредива са српским глаголом, и изгледа да је управо уклопљена у тај прозодијски контекст.

⁴³ РСМ: „количина млека умузена у једној мужи“.

првом слогу резултат уједначавања и типизације, одн. моделовања акцента: *уко̄й* (*укòйа̄йи-укòй̄а̄м*), *уко̄р* и *уко̄р* (*укòрӣйи-укòр̄й̄м*), *уле̄и* и *уле̄и* (*уле̄йе̄йи-уле̄й̄й̄м*).

2) Није редак ни дуги узлазни на првом слогу; пошто нема према себи исти такав мотивне речи – и овде је несумњиво реч о резултату уједначавања акцента: *у̀вид* (*у̀виде̄йи-у̀вид̄й̄м*), *у̀вод* (*у̀вод̄йӣи-у̀вод̄й̄м*), *у̀воз* (*у̀воз̄йӣи-у̀воз̄й̄м*), *у̀зор*⁴⁴ (*у̀зор̄а̄йи-у̀зор̄е̄м*), *уко̄й* и *уко̄й* (*укòйа̄йи-укòй̄а̄м*), *уко̄р* и *уко̄р* (*укòрӣйи-укòр̄й̄м*), *уле̄и* и *уле̄и* (*уле̄йе̄йи-уле̄й̄й̄м*), *у̀йор* (*у̀йӣра̄йи-у̀йӣр̄е̄м*), *у̀слов* и *у̀слов* (*у̀слов̄йӣи-у̀слов̄й̄м*), *у̀сйор* и *у̀сйор* (*у̀сй̄орӣйи-у̀сй̄ор̄й̄м*). Намерно смо задржали и другу акценатску варијанту да би се видело да је дуги узлазни само једна од могућности код речи које га носе.

3) Кратки силазни на првом слогу и дужина на последњем може се сматрати ретком појавом код ове групе примера: *у̀вор* и *у̀вор* (*у̀вӣра̄йи-у̀вӣр̄е̄м*), *у̀й̄а̄д* и *у̀й̄а̄д* (*у̀й̄а̄с̄йи-у̀й̄а̄д̄н̄е̄м*). Примери показују да је и то само једна од могућности код речи код којих се јавља, једна од варијаната.

3. Закључак би био да су творенице са општим глаголским делом и вокалским префиксом у најпретежнијем броју прозодијски уобличене по моделу кратког узлазног акцента на првом слогу, да се у неким случајевима јавља и дуги узлазни акценат на првом слогу, а да познају и примере са кратким силазним на првом и дужином на потоњем слогу. Сви ови модели настали су пре свега нивелацијом и типизацијом акцента, али у већем броју случајева одабрани акценат (кратки узлазни) одговара акценту мотивне речи.

3.2.3. Моносилабички консонантско-вокалски префикси (1): бифонематски са отвореним слогом

1. Мисли се на префиксе типа *до-*, *за-*, *на-*, *по-*, *са-* и сл.

2. Префикс *до-* заступљен је у следећим забележеним примерима:

дòб̄йӣ (*дòб̄йӣи-дòб̄й̄е̄м*),
дòвод (*дòвод̄йӣи-дòвод̄й̄м*),
дòвоз (*дòвоз̄йӣи-дòвоз̄й̄м*),
дòказ (*дòк̄а̄з̄а̄йи-дòк̄а̄ж̄е̄м*),
дòкӯй и *дòкӯй* (*дòк̄ӯй̄ӣи-дòк̄ӯй̄й̄м*),
дòлаз и *дòлаз* (*дòлаз̄йӣи-дòлаз̄й̄м*),
дòле̄й̄и (*дòле̄й̄е̄йи-дòле̄й̄й̄м*),
дòме̄й̄и и *дòме̄й̄и* (*дòме̄й̄а̄йи-дòме̄й̄е̄м*),
дòсе̄й̄и и *дòсе̄й̄и* (*дòсе̄й̄н̄ӯйи-дòсе̄й̄н̄е̄м*; *дòсе̄й̄и/дòсе̄й̄и-дòсе̄й̄н̄е̄м*),
дòй̄ур (*дòӯрати-дòй̄ӯр̄а̄м*; *дòй̄ӯрӣйи-дòй̄ӯр̄й̄м*),
дòход (*дòхòд̄йӣи-дòхòд̄й̄м*).

1) Претежно је и овде заступљен кратки узлазни акценат на првом слогу.

а) Само ретко он одговара истом том акценту на мотивној речи, тј. и у инфинитиву и у презенту глагола према којем је сачињена твореница: *дòлаз*

⁴⁴ РСМ: „узорано земљиште“.

(*гòлазиѣи-гòлазѣм*), *гòсеї* (*гòсеѣи-гòсєїнєм*), *гòѣур* (*гòѣуриѣи-гòѣурѣм*). Свуда је приказани однос варијативан, и овде изабраним варијантама конкуришу и друге.

б) Чешће је акценат творенице у складу са презентским, док се инфинитивни разликује. Некада је то неслагање само у месту акцента: *гòвоз* (*гòвòзиѣи-гòвòзѣм*), *гòмеї* (*гòмєїаѣи-гòмєїєм*), *гòход* (*гòхòдиѣи-гòхòдѣм*). Некада пак према кратком узлазном творенице стоји дуги узлазни инфинитива: *гòкуї* (*гòкúѣиѣи-гòкúїѣм*), *гòсеї* (*гòсєїнуѣи-гòсєїнєм*; *гòсєїѣи-гòсєїнєм*), *гòѣур* (*гòѣураѣи-гòѣурѣм*).

2) Модел са дугим узлазним у овој скупини примера није реткост: *гòказ* (*гòкàзиѣи-гòкàжєм*), *гòкуї* (*гòкúѣиѣи-гòкúїѣм*), *гòлаз* (*гòлазиѣи-гòлазѣм*), *гòлеї* (*гòлєїеѣи-гòлєїѣм*), *гòмеї* (*гòмєїаѣи-гòмєїєм*), *гòсеї* (*гòсєїнуѣи-гòсєїнєм*; *гòсєїѣи/гòсєїѣи-гòсєїнєм*). Свуда постоји дуги узлазни и у инфинитиву, али то није доказ да се акценти слажу, већ је случајна коинциденција. Дуги узлазни је недвосмислено резултат моделативних процеса.

3) Само у једном случају заступљен је кратки силазни на првом слогу са дужином на ултими: *гòбїї* (*гòбїѣи-гòбїѣм*). Није доказива ни теза о преносу презентског акцента у твореницу, ни о моделативном процесу. Пример је неутралан као доказни факат.

3. Префикс *за-* забележен је у примерима:

зàбїї и *зàбїѣ*⁴⁵ (*зàбїѣи-зàбїѣм*)⁴⁶,

*зàбòд*⁴⁷ (*зàбòсїи/зàбòсїѣи-зàбòдєм*),

зàвєз (*зàвєзàѣи-зàвєжєм*),

*зàвòд*⁴⁸ (*зàвòдиѣи-зàвòдѣм*)⁴⁹,

*зàвòз*⁵⁰ (*зàвòзиѣи-зàвòзѣм*)⁵¹,

*зàзòр*⁵² (*зàзирàѣи-зàзирєм*),

зàклòї (*зàклòїѣи-зàклòїѣм*),

зàкòї (*зàкòїаѣи-зàкòїаѣм*),

зàкúї (*зàкúїѣи-зàкúїѣм*),

зàкрєї (*зàкрєїаѣи-зàкрєїєм*),

*зàлàз*⁵³ (*зàлàзиѣи-зàлàзѣм*),

зàлєї (*зàлєїѣи-зàлєїѣм*),

зàлїз (*зàлїзàѣи-зàлїжєм*),

⁴⁵ РСМ: „усамљено, забачено место, удаљен крај“.

⁴⁶ РСМ: „2.а. ставити, завући, увићи, загњурити... б. склонити, сакрити“.

⁴⁷ РСМ: „убод“.

⁴⁸ РСМ: „1.а. школа или дуга која васпитна, одгојна установа... б. назив или део назива разних других установа... 2. завођење или уношење у регистар, деловодни протокол“.

⁴⁹ РСМ: „несвр. и уч. према завести“; – завести „4. увести, засновати, установити (какво стање, поредак и сл.)... 5. унети, уписати у књиге“.

⁵⁰ РСМ: нема.

⁵¹ РСМ: „несвр. и уч. према завести“; – завести „1. почети веслати; запловити, покренути брод“.

⁵² РСМ: „оно одс чега људи зазиру, срам, стид, срамота“.

⁵³ РСМ: „залазак“.

за́лої (залòжийи-за́ложїм),
за́маз (за̀мазайи-за́мажєм),
за́мах (зама́хнуїи-за̀ма̀хнєм, зама́хайи-за̀ма̀шєм),
за́мей⁵⁴ (за̀меїайи-за́меїєм),
за́мор (за̀морїи-за́морїм),
за́йлеї (за̀йлеїайи-за́йлеїєм),
за́йор (за̀йорайи-за́йорєм),
за́рез (за̀резайи-за́режєм),
за́сий (за̀сийайи-за́сийам),
за́сийриї (за̀сийриїи-засайи́рийжєм),
за́сийруї (засйи́руїайи-за́сийру́жєм),
за́йвор (за̀йворїи-за́йворїм),
за́йшой (за̀йшойи-за́йшойїм),
за́цей (за̀цейи-за́цейїм),
за́чей (за̀чейи-за́чейїм).

1) Једино лексема *за́мах (зама́хнуїи-за̀ма̀хнєм, зама́хайи-за̀ма̀шєм)* има кратки узлазни на првом слогу, који одговара презентском акценту мотива-нога глагола, али не и инфинитивном.

2) Једном је забележена варијанта са кратким силазним на првом и дужином на последњем слогу. Она одговара презентском акценту: *за̀биїи (за̀биїи-за̀биїєм).*

3) Код свих осталих налази се дуги узлазни на првом слогу. Тај акценат ни у једном случају не одговара у потпуности глаголском.

а) По месту тај акценат се слаже често са глаголским, као и по тоналитету, али не и по квантитету – дуги узлазни стоји према кратком: *за́зор (за̀зирайи-за́зирєм), за́креї (за̀креїайи-за́креїєм), за́лаз (за̀лазїи-за́лазїм), за́маз (за̀мазайи-за́мажєм), за́йлеї (за̀йлеїайи-за́йлеїєм), за́йор (за̀йорайи-за́йорєм), за́рез (за̀резайи-за́режєм), за́сий (за̀сийайи-за́сийам), за́сийриї (за̀сийриїи-засайи́рийжєм), за́сийруї (засйи́руїайи-за́сийру́жєм).* У претпоследњем случају презентски, а у последњем, и у *за́куї (за̀куїи-за́куїїм),* инфинитивни акценат, једнак је оном у префиксалне творенице, али се налази на другом слогу.

б) У примерима који следе, акценат творенице по месту одговара презентском, али не и инфинитивном, јер је овај на другом слогу: *за́бог (за̀бостїи-за̀бостїєм), за́вод (за̀вòдїи-за́вòдїм), за́воз (за̀вòзїи-за́вòзїм), за́лої (залòжийи-за́ложїм), за́мей (за̀меїайи-за́меїєм), за́мор (за̀морїи-за́морїм), за́йвор (за̀йворїи-за́йворїм), за́йшой (за̀йшойи-за́йшойїм), за́чей (за̀чейи-за́чейїм).*

в) У формама овеће групе акценат творенице одговара инфинитивном по квалитету и квантитету, али не и по месту, јер је глаголски дуги узлазни на другом слогу: *за́вез (за̀везайи-за́везєм), за́куї (за̀куїи-за́куїїм), за́леї (за̀леїи-за́леїїм), за́лиз (за̀лизайи-за́лизєм), за́мах (зама́хнуїи-за̀ма̀хнєм, зама́хайи-за̀ма̀шєм), за́цей (за̀цейи-за́цейїм).*

⁵⁴ РМС: (2) „навејан, нанесен снег на једном месту“; (3) „заметак“.

г) Варијанта *за́биѝ* са својим дугим узлазним акцентом на првом слогу стоји према инфинитивном кратком узлазном и презентском кратком силазном на истом месту (*за́биѝи-за́бијѝм*).

4. Слично као код *за-* ствар стоји и код *на-*:

*на́вез*⁵⁵ (*на́вѝсѝи/на́вѝсѝи-на́вѝзѝм*),

*на́вод*⁵⁶ (*на́вòдѝиѝи-на́вòдѝм*),

на́воз (*на́вòзѝиѝи-на́вòзѝм*),

на́ѝаз (*на́ѝазѝиѝи-на́ѝазѝм*),

на́зѝб (*на́зѝѝсѝиѝи-на́зѝбѝм*),

на́зор (*на́зѝраѝиѝи-на́зѝрѝм*),

на́куѝ (*на́куѝѝиѝи-на́куѝѝм*),

на́лаз (*на́лазѝиѝи-на́лазѝм*),

на́маз (*на́мазѝаѝиѝи-на́мазѝм*),

на́леѝ (*на́леѝѝиѝиѝи-на́леѝѝм*),

на́леѝѝ (*на́леѝѝѝиѝиѝи-на́леѝѝѝм*),

на́меѝѝ (*на́меѝѝаѝиѝи/на́меѝѝаѝиѝи-на́меѝѝѝм*, *на́меѝѝѝнуѝиѝи/на́меѝѝѝнуѝиѝи-на́меѝѝѝнѝм*),

на́миѝѝ (*на́миѝѝѝнуѝиѝиѝи-на́миѝѝѝнѝм*),

на́ѝлеѝѝ (*на́ѝлеѝѝѝиѝи-на́ѝлеѝѝѝм*),

на́ѝој (*на́ѝòјѝиѝиѝи-на́ѝòјѝм*),

на́ѝор (*на́ѝѝраѝиѝиѝи-на́ѝѝрѝм*),

на́рѝз (*на́рѝзѝаѝиѝиѝи-на́рѝзѝм*),

на́рој (*на́рòдѝиѝиѝи-на́рòдѝм*),

на́сиѝѝ (*на́сиѝѝаѝиѝиѝи-на́сиѝѝѝм*),

на́сиѝуѝѝ (*на́сиѝуѝѝѝиѝиѝиѝи-на́сиѝуѝѝѝм*),

на́ход (*на́хòдѝиѝиѝи-на́хòдѝм*).

Без изузетка овде је заступљен дуги узлазни на првом слогу.

а) Већином он одговара кратком узлазном на истом слогу код глагола: *на́ѝаз* (*на́ѝазѝиѝиѝи-на́ѝазѝм*), *на́зор* (*на́зѝраѝиѝиѝи-на́зѝрѝм*), *на́куѝ* (*на́куѝѝиѝиѝи-на́куѝѝм*), *на́лаз* (*на́лазѝиѝиѝи-на́лазѝм*), *на́маз* (*на́мазѝаѝиѝиѝи-на́мазѝм*) итд.

б) Мањином не одговара ни по месту, јер акценат инфинитива стоји на другом слогу: *на́вод* (*на́вòдѝиѝиѝи-на́вòдѝм*), *на́воз* (*на́вòзѝиѝиѝи-на́вòзѝм*), *на́ѝлеѝѝ* (*на́ѝлеѝѝѝиѝиѝиѝи-на́ѝлеѝѝѝм*), *на́ѝој* (*на́ѝòјѝиѝиѝиѝи-на́ѝòјѝм*), *на́рој* (*на́рòдѝиѝиѝиѝи-на́рòдѝм*), *на́ход* (*на́хòдѝиѝиѝиѝи-на́хòдѝм*).

в) У *на́вѝз* (*на́вѝсѝиѝиѝи/на́вѝсѝиѝиѝи-на́вѝзѝм*), *на́зѝб* (*на́зѝѝсѝиѝиѝи-на́зѝбѝм*), *на́леѝѝ* (*на́леѝѝѝиѝиѝиѝи-на́леѝѝѝм*), *на́сиѝуѝѝ* (*на́сиѝуѝѝѝиѝиѝиѝиѝи-на́сиѝуѝѝѝм*) према дугом узлазном на првом слогу код творенице стоји исти такав на другом у једној или обе основе глагола.

5. Префикс *по-* заступљен је код следећих забележених форми:

пòвѝз и *пòвѝз* (*пòвѝзѝаѝиѝиѝи-пòвѝзѝм*),

пòвѝк (*пòвѝкаѝиѝиѝи-пòвѝкѝм*),

пòвод и *пòвод* (*пòвòдѝиѝиѝиѝи-пòводѝм*),

⁵⁵ РСМ: *на́вѝз* – „1. вез, извезено платно... 2. спорт. скупина планинара повезана истим ужетом“.

⁵⁶ РСМ: „оно што се наводи, цитат“.

*й̀д̀во̀з (й̀ов̀д̀зи́и́и-й̀д̀во̀зй̀м)*⁵⁷,
й̀д̀и́р̀еб (й̀о́и́р̀е́баи́и-й̀о́и́р̀е́бѐм),
й̀д̀к̀ло́й (й̀о́к̀л̀д̀и́и́и-й̀д̀к̀ло́йй̀м),
й̀д̀к̀о́й (й̀о́к̀д̀и́аи́и-й̀д̀к̀о́йа́м),
й̀д̀к̀р̀е́й (й̀д̀к̀р̀е́шаи́и/й̀о́к̀р̀е́шаи́и-й̀д̀к̀р̀е́жѐм),
й̀д̀ла̀з и й̀о́ла̀з (й̀д̀ла̀зи́и́и-й̀д̀ла̀зй̀м),
й̀д̀ле́й (й̀о́ле́и́и́и-й̀д̀ле́йй̀м),
й̀о́ле́й и й̀д̀ле́й (й̀о́ле́йи́еи́и-й̀о́ле́йй̀м),
й̀д̀ма́з (й̀д̀ма̀заи́и-й̀д̀ма́жѐм),
й̀д̀ме́н (й̀о́ме́ну́и́и-й̀д̀ме́нѐм),
*й̀д̀ме́й*⁵⁸ (*й̀о́ме́сѝи́и/й̀д̀ме́сѝи́и-й̀о́ме́шѝѐм*)⁵⁹,
й̀д̀мо́р (й̀о́мо́ри́и́и-й̀д̀мо́рй̀м),
й̀д̀мо́ћ (й̀о́мо́д̀ћи́и/й̀д̀мо́ћи́и-й̀д̀ме́нѐм),
й̀д̀но́р (й̀д̀ни́раи́и-й̀д̀ни́рѐм),
й̀д̀но́с (й̀о́но́д̀си́и́и се – й̀д̀но́сй̀м се),
й̀д̀и́ле́й (й̀д̀и́ле́шаи́и-й̀д̀и́ле́жѐм, й̀о́й̀ле́сѝи́и/й̀д̀и́ле́сѝи́и-й̀о́й̀ле́шѝѐм),
й̀д̀и́р̀г (й̀о́и́р̀г̀и́ваи́и/й̀о́и́р̀г̀а́ваи́и-й̀о́и́р̀г̀у́жѐм/й̀о́и́р̀г̀д̀в́а́м),
й̀д̀ре́з (й̀д̀ре́заи́и-й̀д̀ре́жѐм),
й̀д̀ро́г (й̀о́ро́д̀и́и́и-й̀д̀ро́гй̀м),
*й̀о́се́г и й̀д̀се́г*⁶⁰ (*й̀д̀се́сѝи́и-й̀д̀се́гнѐм/й̀д̀се́гѐм*),
й̀д̀се́г и й̀д̀сѐ́г (й̀о́се́де́и́и-й̀о́се́дѝм),
й̀д̀си́й и й̀д̀си́й (й̀д̀си́йаи́и-й̀д̀си́йа́м),
й̀д̀си́ри́ (й̀д̀си́ри́ћи́и-й̀о́си́ри́жѐм),
й̀д̀шѝ́з и й̀д̀шѝ́з (й̀о́шѝ́заи́и-й̀д̀шѝ́жѐм),
й̀д̀шо́й (й̀о́й̀д̀и́и́и-й̀д̀шо́йй̀м),
й̀д̀хо́д (й̀о́хо́д̀и́и́и-й̀д̀хо́дй̀м).

1) Претежита већина наших твореница у овој групи форми носи кратки узлазни акценат на првом слогу.

а) Код неких се акценат префиксалне творенице слаже са мотивном речи по месту и тоналитету, а по квантитету се разликају с њим: *й̀д̀ла̀з (й̀д̀ла̀зи́и́и-й̀д̀ла̀зй̀м)*, *й̀д̀но́р (й̀д̀ни́раи́и-й̀д̀ни́рѐм)*, *й̀д̀и́ле́й (й̀д̀и́ле́шаи́и-й̀д̀и́ле́жѐм, й̀о́й̀ле́сѝи́и/й̀д̀и́ле́сѝи́и-й̀о́й̀ле́шѝѐм)*, *й̀д̀ре́з (й̀д̀ре́заи́и-й̀д̀ре́жѐм)*, *й̀о́се́г и й̀д̀се́г (й̀д̀се́сѝи́и-й̀д̀се́гнѐм/й̀д̀се́гѐм)*, *й̀д̀си́й (й̀д̀си́йаи́и-й̀д̀си́йа́м)*.

б) Код других је слагање по месту делимично, јер инфинитив носи акценат на другом слогу, а не на првом: *й̀д̀во̀д (й̀ов̀д̀д̀и́и́и-й̀д̀во̀дй̀м)*, *й̀д̀во̀з*

⁵⁷ У овом и у претходном случају, као и у неким другима, просто је видљиво да префиксална твореница није настала према префиксалном глаголу, и да смо их упарили мање-више насилно. Али прозодијска структура некако је упоредива, па из разлога важних за објашњење остављамо како је.

⁵⁸ РСМ: помет (1) „снежна вејавица, мећава“ помет (2) „1. оно што се пометне или избаки као рђаво, лоше, отпадук... 2. побачај... 3. пометња, збрка“.

⁵⁹ РСМ: „1. а. метући очистити... б. замахом покупити... 2. а. убити, покосити... б. безл. Убити хладноћом“.

⁶⁰ РСМ: „оно што се поседује, што се има, имовина“.

(*їовдзиїи-їдвозїм*), *їдклої* (*їоклòїиїи-їдклоїїм*), *їдкої* (*їокдїаїи-їдкò-їām*), *їдмєш* (*їомєсїи/їдмєсїи-їомєшїм*), *їдмор* (*їомòриїи-їдморїм*), *їд нос* (*їондсїи се – їдносїм се*), *їдрог* (*їорòдиїи-їдрогїм*), *їдїшой* (*їошдїи-їдїшойїм*), *їдоход* (*їохòдиїи-їдоходїм*).

в) Код трећих је неслагање по месту потпуно, јер и инфинитив и презент глагола имају акценат на другом слогу: *їдїреб* (*їоїрèбашїи-їоїрèбїм*), *їд лєш* (*їолèшєшїи-їолèшїм*), *їдсєд* (*їосèдєшїи-їосèдїм*).

г) Има и таквих где глагол делимично носи дуги узлазни акценат на другом слогу: *їдвєз* (*їовèзашїи-їдвèжїм*), *їдсїриї* (*їдсїришїи-їосїрижїм*), *їдлєш* (*їолèшїи-їдлèшїм*).

2) Скромнији је репертоар форми са кратким силазним акцентом на првом слогу. Код њих једна нема дужине на ултими, а остале се уклапају у већ познати модел са обележеним квантитетом ултима: *їдвїк* (*їовїкашїи-їдвїчїм*), *їдкрєш* (*їòкрєшашїи/їòкрєшашїи-їдкрєшїм*), *їдмāз* (*їдмазашїи-їдмажїм*), *їдмєн* (*їомєнушїи-їдмєнїм*), *їдмòш* (*їомòшїи/їдмòшїи-їдмòшїм*), *їдїрг* (*їоїргдвашїи/їоїргдвашїи-їоїргдвїм/їоїргдвãм*), *їдсєд* и *їдсєд* (*їосèдєшїи-їосèдїм*), *їдсїш* и *їдсїш* (*їдсїшашїи-їдсїшїм*). Неслагање творенице и мотивне речи врло је значајно: свуда у квалитету, често и у месту.

3) Дуги узлазни акценат познат је само као варијанта кратког: *їдвєз* и *їовєз* (*їовèзашїи-їдвèжїм*), *їдвод* и *їовод* (*їовòдиїи-їдводїм*), *їдлаз* и *їóлаз* (*їдлазишїи-їдлазїм*), *їолєш* и *їдлєш* (*їолèшєшїи-їолèшїм*), *їдсєд* и *їдсєд* (*їдсєсїи-їдсєднїм/їдсєдїм*). Неслагање са акцентом мотивне речи и овде је знатно: по месту и квантитету.

6. Остали су префикси овога реда заступљени у грађи само спорадично: *сáвєз* (*савèзашїи-савèжїм*), *сáїор* (*саїòрєшїи-саїòрїм*), *сїлаз* и *сїлаз* (*сїлазишїи-сїлазїм*), *сўвєз*⁶¹.

1) Сем једна што варира, све су форме обележене дугим узлазним на првом слогу. Он се не слаже са акцентом мотивне речи.

Та једна варијанта *сїлаз* слаже се са акцентом мотивне речи.

7. Сабирајући анализу у овом одељку, можемо констатовати следеће.

Прво, бифонематски моносилабички префикси са отвореним слогом немају јединствену прозодијску структуру. Али нису ни сасвим неуређени.

Друго, та њихова структура заправо не копира акценат мотивских речи, него је резултат нивелације и типизације акцента.

Треће, нивелација и типизација иде тројаким смером: (а) најчешће смером уопштавања кратког узлазног акцента на првом слогу творенице; нешто ређе путем уопштавања дугог узлазног на истом слогу, а најређе усвајањем кратког силазног на првом и дужине на потоњем слогу.

⁶¹ РСМ: „а. договор или споразум између двојице или више њих да заједно саставе спрегу (волове или коње) за орање или нешто друго... б. заст. савез, договор уопште“.

Четврто, три прозодијска типа нису строго разграничена, него се доста често јављају у односу варијаната, нарочито оба узлазна акцента.

Пето, префикси нису подједнако склони свим акценатским моделима, већ су неки склонији једном, а други другом решењу: они са крајњим *o* (*go-* и *īo-*) кратком узлазном, а они са *a* (*za-*, *na-*, *sa-*), дугом узлазном. Кратки силазни, у целини грађе, слабо је заступљен, али код неких префикса је ипак сразмерно чест (код других готово искључен).

3.2.4. Моносилабички консонантско-вокалски префикси (2): трофонематски са отвореним слогом

1. У овој су групи забележене форме са префиксима *īre-*, *īri-* и *īro-*.

2. Са првим од наведених префикса имамо следеће примере:

īréboj (*īrebījāīīī-īrēbījām*),
īrévez (*īrevézāīīī-īrēvēžēm*),
īrévid и *īrēvīd* (*īrēvidēīīī-īrēvidīm*),
īrévod (*īrevòdīīīī-īrēvodīm*),
īrévoz (*īrevòzīīīī-īrēvozīm*),
īrēīāz (*īrēīāzīīīī-īrēīāzīm*),
īrēīib и *īrēīīb* (*īrēīībāīīī-īrēīībām*),
īrēīleg и *īrēīlēg* (*īrēīlēgāīīī-īrēīlēgām*, *īrēīlēgāīīī-īrēīlēgām*),
īrēīor (*īrēīorēīīī-īrēīorīm*),
īrēkīī (*īrēkīīēīīī-īrēkīīīm*),
īrēkloī и *īrēkloī* (*īrēkloīīīīī-īrēkloīīm*),
īrēkoī (*īrēkòīāīīī-īrēkòīām*),
īrēkor (*īrēkòrīīīī-īrēkorīm*),
īrēkrēī (*īrēkrēīāīīī/īrēkrēīāīīī-īrēkrēīēm/īrēkrēīēm*),
īrēkuī (*īrēkuīīīīī-īrēkuīīm*),
īrēlaz (*īrēlāzīīīī-īrēlāzīm*),
īrēlēī и *īrēlēī* (*īrēlēīēīīī-īrēlēīīm*, *īrēlēīāīīī-īrēlēīēm*),
īrēloī (*īrēlòjīīīī-īrēlòjīm*),
īrēľub и *īrēľūb* (*īrēľúbīīīī-īrēľúbīm*),
īrēmaz и *īrēmaz* (*īrēmazāīīī-īrēmazēm*),
īrēmēī и *īrēmēī*⁶² (*īrēmēīāīīī/īrēmēīāīīī-īrēmēīēm*),
īrémor (*īrēmòrīīīī-īrémorīm*),
īrēmòħ (*īrēmòħī/īrēmòħī-īrēmòħīēm*),
*īrēīag*⁶³ (*īrēīagāīīī-īrēīagām*, *īrēīasīīī-īrēīagñēm*),
īrēīek (*īrēīēħī/īrēīēħī-īrēīēčēm*),
īrēīlēī (*īrēīlēīāīīī-īrēīlēīēm*, *īrēīlèsīīī/īrēīlèsīīī-īrēīlēīēm*),
*īrērez*⁶⁴ (*īrērezāīīī-īrērezēm*),

⁶² РМС: прѐмѐт „прѐметање, превртање преко главе“.

⁶³ РМС: и прѐпад.

⁶⁴ РМС: и прѐрез.

*īrēsijī*⁶⁵ (*īrēsijīajīi-īrēsijīām*),
īrēsijūi (*īrēsijūijīi-īrēsijūijīm*),
*īrēšivor*⁶⁶ (*īrēšivārajīi-īrēšivārām*),
īrēšioī (*īrēšioīijīi-īrēšioīijīm*),
īrēxod (*īrēxodijīi-īrēxodijīm*).

1) Највише је форми усвојило дуги узлазни акценат.

а) Дуги узлазни стоји углавном према кратком узлазном на истом слогу: *īrēvid* (*īrēvidēijīi-īrēvidijīm*), *īrēlaz* (*īrēlazijīi-īrēlazijīm*) итд.

б) Глаголски кратки узлазни понекад није у оба облика на првом слогу, него је нпр. у инфинитиву на другом: *īrēvod* (*īrēvodijīi-īrēvodijīm*), *īrēvoz* (*īrēvozijīi-īrēvozijīm*), *īrēkloi* и *īrēkloi* (*īrēkloiijīi-īrēkloiijīm*) и др.

в) У више случајева према дугом узлазном творенице стоји исти такав глаголски, али на другом слогу: *īrēvez* (*īrēvezajīi-īrēvezējēm*), *īrēkrēš* (*īrēkrēšajīi-īrēkrēšajīi-īrēkrēšējēm-īrēkrēšējēm*), *īrēkuī* (*īrēkuīijīi-īrēkuīijīm*), *īrēľub* и *īrēľub* (*īrēľubijīi-īrēľubijīm*) и сл.

г) Дешава са да и један и други глаголски облик имају кратки или дуги узлазни на другом слогу: *īrēior* (*īrēiorēijīi-īrēiorijīm*), *īrēkiī* (*īrēkiīēijīi-īrēkiīijīm*), *īrēkoī* (*īrēkoīajīi-īrēkoīajīm*), *īrēkor* (*īrēkorijīi-īrēkorijīm*), *īrēlei* и *īrēlēš* (*īrēlēšēijīi-īrēlēšijīm*, *īrēlēšajīi-īrēlēšējēm*),

2) Не нарочито ретко је у твореници заступљен кратки силазни на првом слогу са дужином на потоњем: *īrēvijd* (*īrēvidēijīi-īrēvidijīm*), *īrēľāz* (*īrēľāzijīi-īrēľāzijīm*), *īrēšib* и *īrēšib* (*īrēšibajīi-īrēšibajīm*), *īrēšleg* и *īrēšlēd* (*īrēšlēdajīi-īrēšlēdajīm*, *īrēšlēdajīi-īrēšlēdajīm*), *īrēkrēš* (*īrēkrēšajīi-īrēkrēšajīi-īrēkrēšējēm-īrēkrēšējēm*), *īrēlēš* (*īrēlēšēijīi-īrēlēšijīm*, *īrēlēšajīi-īrēlēšējēm*), *īrēľub* (*īrēľubijīi-īrēľubijīm*). Приказани модел у овој групи примера углавном има статус варијанте.

3) Кратки узлазни само је два пута забележен, оба пута у виду варијантне форме уз ону са дугим узлазним: *īrēmaz* и *īrēmaz* (*īrēmazajīi-īrēmazajīm*), *īrēmēš* и *īrēmēš*⁶⁷ (*īrēmēšajīi-īrēmēšajīi-īrēmēšējēm*).

3. Са префиксом *īri-* забележили смо следеће форме:

īriboj (*īribijajīi-īribijajīm*),
īrivid и *īrivid* (*īrividēijīi-īrividijīm*),
īrivoz (*īrivozijīi-īrivozijīm*),
īriđev (*īriđevajīi-īriđevajīm*),
īridiđ (*īridiđijīi-īridiđijīm*, *īridiđajīi-īridiđajīm*),
īrikaž (*īrikažajīi-īrikažajīm*),
īriklon и *īriklon* (*īriklonijīi-īriklonijīm*),
īriklōj и *īriklōj* (*īriklōijīi-īriklōijīm*),
īrikrī (*īrikrīijīi-īrikrīijīm*),
īrilēj (*īrilēijīi-īrilēijīm*),

⁶⁵ РМС: и прѣсип.

⁶⁶ РМС и *Обрајни речник срјскоја језика* М. Николића немају дати податак.

⁶⁷ РМС: прѣмѣт „прѣметање, прѣвртање преко главе“.

īrílaz (īrílaziiīi-īrílazīīm),
īríloī (īrílòžiiīi-īrílòžīīm),
īrímer (īrímeriiīi-īrímerīīm),
īrírez (īrírezaiīi-īrírezēīm),
īrírog (īríròdiiīi-īríròdīīm),
īrístiūī (īrístiūīīīi-īrístiūīīīm),
īrīīvor (īrīīvòriīīi-īrīīvorīīm),
īríxog (īríxòdiiīi-īríxogīīm),

1) У свим забележеним примерима модел са дугоузлазним акцентом на првом слогу или је једини или један од два могућа у датој прилици.

а) Тај модел стоји према кратком узлазном глаголске речи у овећем броју случајева: *īrívīd* и *īrīvīd* (*īrívīdeīīi-īrívīdīīm*), *īrílaz* (*īrílaziiīi-īrílazīīm*), *īrímer* (*īrímeriiīi-īrímerīīm*), *īrírez* (*īrírezaiīi-īrírezēīm*).

б) Најчешће је међутим поклапање у месту акцента само делимично, јер код већине глагола према презентском кратком узлазном на првом слогу стоји инфинитивни на другом: *īrívōz* (*īrívōziiīi-īrívōzīīm*), *īrīdiī* (*īrīdīīi-īrīdīīnēīm*, *īrīdizaiīi-īrīdīzēīm*), *īrīklon* и *īrīklon* (*īrīklòniīīi-īrīklonīīm*), *īrīklōī* и *īrīklōī* (*īrīklōīīīi-īrīklōīīīm*), *īrīloī* (*īrílòžiiīi-īrílòžīīm*), *īrírog* (*īríròdiiīi-īríròdīīm*), *īrīīvor* (*īrīīvòriīīi-īrīīvorīīm*), *īríxog* (*īríxòdiiīi-īríxogīīm*).

в) У извесног броја мотивних глаголских речи инфинитив носи дуги узлазни акценат: *īrīboj* (*īrībījāīīi-īrībījāīīm*), *īrīdev* (*īrīdevāīīi-īrīdevāīīm*), *īrīkaz* (*īrīkazāīīi-īrīkazāīīm*), *īrīlēī* (*īrīlēīīīi-īrīlēīīīm*), *īrístiūī* (*īrístiūīīīi-īrístiūīīīm*).

2) Према већ реченом и виђеном јасно је да су кратки узлазни и кратки силазни слабо заступљени.

а) Први није статистички занемарљив: *īrīklon* и *īrīklon* (*īrīklòniīīi-īrīklonīīm*), *īrīkrī* (*īrīkrīīīi-īrīkrīīīm*), *īrīlēī* (*īrīlēīīīi-īrīlēīīīm*).

б) Други је међутим заступљен само у једној варијанти: *īrívīd* и *īrīvīd* (*īrívīdeīīi-īrívīdīīm*),

4. Префикс *īro-* нађен је у следећим формама:

*īròbād*⁶⁸ (*īròbādāīīi-īròbādāīīm*),
īròbod и *īròbod* (*īròbòsīīi/īròbòsīīi-īròbòdēīm*)
īròbīr и *īròbīr* (*īròbīrāīīi-īròbīrāīīm*),
īròboj (*īròbījāīīi-īròbījāīīm*),
īròvod и *īròvod* (*īròvòdiiīi-īròvòdīīm*),
īròvoz и *īròvoz* (*īròvòziiīi-īròvòzīīm*),
īròīaz (*īròīaziiīi-īròīazīīm*),
īrògor и *īrògor* (*īròdīrāīīi-īròdīrēīm*),
īròzeb (*īròzēīsīīi-īròzēībēīm*),
īròjed (*pròjēsti-pròjēdēīm*, *īròjégaīīi-īròjégaīīm*),
īròkoī (*īròkòīāīīi-īròkòīāīīm*),

⁶⁸ РМС и Обратни речник немају дати податак.

īrólaz и *īròlaz* (*īròlaziīīī-īròlaziīm*),
īròleiī и *īròleiī* (*īròleiīeiīīī-īròleiīīīm*),
*īrómēīī*⁶⁹ (*īrómēīīaiīīī-īrómēīīēm*),
īròīācīī (*īròīācīīīī-īròīāgnēm*),
īròīleiī (*īròīlēsīīīī/īròīlēsīīīī-īròīlēsīīēm*, *īròīleiīaiīīī-īròīleiīēm*),
īrórók (*īróríciāīīīī-īróríčēm*),
īròsvīīī и *īròsvīīī* (*īròsvīīīaiīīī-īròsvīīīēm*),
īròcīrīīī (*īròcīrīīīī-īròcīrīīījēm*),
īròxòg (*īròxògīīīīī-īròxògīm*),
īròcēīī (*īròcēīīīīīī-īròcēīīīm*).

1) Високо претежу и овде примери са дугим узлазним акцентом.

а) Мотивни глагол такође врло често има акценат на истоме месту, али како је већ утврђено – кратки узлазни: *īrògòr* и *īrògòr* (*īrògòraiīīī-īrògòrēm*), *īrólaz* и *īròlaz* (*īròlaziīīīī-īròlaziīm*).

б) Али слагање са речју којом је твореница мотивисана може бити и овде по месту и природи само делимично, јер инфинитив глагола носи често акценат на другом слогу, кратки или дуги узлазни: *īròbīr* и *īròbīr* (*īròbīraiīīī-īròbīrām*), *īròbòg* и *īròbòg* (*īròbòcīīīī/īròbòcīīīī-īròbògēm*), *īròbòj* (*īròbòjāīīīī-īròbòjām*), *īròvòg* и *īròvòg* (*īròvògīīīīī-īròvògīm*), *īròvòz* и *īròvòz* (*īròvòzīīīīī-īròvòzīm*), *īròzèb* (*īròzèīcīīīī-īròzèbēm*), *īròleiī* и *īròleiī* (*īròleiīeiīīīī-īròleiīīīm*), *īrómēīī* (*īrómēīīaiīīīī-īrómēīīēm*), *īrórók* (*īróríciāīīīī-īróríčēm*).

2) Префиксалне творенице са кратким услазним ређе су од претходних, али немају подређени положај као у претходној тачки: *īròleiī* и *īròleiī* (*īròleiīeiīīīī-īròleiīīīm*), *īròbòg* и *īròbòg* (*īròbòcīīīīī/īròbòcīīīīī-īròbògēm*), *īròvòg* и *īròvòg* (*īròvògīīīīīī-īròvògīm*), *īròīaz* (*īròīaziīīīīī-īròīaziīm*), *īrògòr* и *īrògòr* (*īrògòraiīīīī-īrògòrēm*), *īròkòī* (*īròkòīaiīīīī-īròkòīām*), *īrólaz* и *īròlaz* (*īròlaziīīīīī-īròlaziīm*), *īròīleiī* (*īròīlēsīīīīī/īròīlēsīīīīī-īròīlēsīīēm*, *īròīleiīaiīīīīī-īròīleiīēm*), *īròsvīīī* и *īròsvīīī* (*īròsvīīīaiīīīīī-īròsvīīīēm*).

3) Форме са кратким силазним и овде су ретке, али не задржавају се на нивоу варијаната, већ се јављају и као једина могућност: *īròbāg*⁷⁰ (*īròbāgaiīīīī-īròbāgām*), *īròbīr* и *īròbīr* (*īròbīraiīīīī-īròbīrām*), *īròjèg* (*īròjèstiīīīī-īròjèdēm*, *īròjègaiīīīī-īròjègām*), *īròīācīī* (*īròīācīīīīī-īròīāgnēm*), *īròsvīīī* и *īròsvīīī* (*īròsvīīīaiīīīīī-īròsvīīīēm*), *īròcīrīīī* (*īròcīrīīīīīī-īròcīrīīījēm*), *īròcēīī* (*īròcēīīīīīīī-īròcēīīīm*).

Интересантан је факат да и међу овим примерима налазимо форму са кратком ултимом: *īròjèg*.

5. Ако у свођењу анализе у овом одељку пођемо од последњег анализираног префикса, и сетимо се шта смо рекли о вокалу *o* у оном које му претходи, изгледа да смо затечени у нетачним проценама, јер префикс *īro-* показује високу заступљеност дугог узлазног акцента, слично као код *og-*, и за разлику

⁶⁹ РМС: и прòмет.

⁷⁰ РМС и *Обрајни речник срјскоја језика* М. Николића немају дати податак.

код *йо-*. Ипак, у односима које овде затичемо није све противно нашим горњим налазима. Наиме, сразмерно гледано, у поређењу са префиксима *йре-* и *йри-*, фреквенција кратких акцената је сразмерно висока. Зато би се могло закључити следеће.

Прво, да је код трофонемских префикса удео дугог узлазног, у целини гледано, далеко убедљивији него код бифонемских.

И друго, да је у тој сразмери ипак јасно разазнатљив отпор префикаса *йро-* према доминацији дугог узлазног, и тежња његова да очува кратке акценте.

Пошто смо директно суочени са једном споредном чињеницом, формулисаћемо и трећи закључак који се ње тиче. Наиме, кратки силазни акценат праћен је додуше дужином на ултими, али не искључиво – јер у томе има изузетака, иако врло ретких.

3.2.5. Моносилабички префикси (3): бифонематски вокалско-консонантски са затвореним слогом

1. У грађи су заступљени префикси *из-*, *об-*, *ог-* и *уз-*.

2. Префикс *из-*:

ѝзбод (*ѝзбòсѝи/ѝзбосѝи-ѝзбòдѝм*),
ѝзвѝд и *ѝзвѝд* (*ѝзвѝдеѝи-ѝзвѝдѝм*),
ѝзвод (*ѝзвòдѝи-ѝзводѝм*),
ѝзвоз (*ѝзвòзѝи-ѝзвозѝм*),
ѝзѝрѝд (исп. *ѝрѝсѝи-ѝрѝдѝм* и *ѝрѝсѝи-ѝрѝдѝм*)⁷¹,
ѝздер (*ѝздѝраѝи-ѝздерѝм*),
ѝздиѝ (*ѝздиѝћи-ѝздиѝнѝм*, *ѝздизѝи-ѝздижѝм*),
ѝзлаз (*ѝзлазѝи-ѝзлазѝм*),
ѝзлоѝ (*ѝзлòжѝи-ѝзложѝм*, *ѝзлáѝи-ѝзлáжѝм*),
ѝзлеѝ и *ѝзлѝѝ* (*ѝзлѝѝеѝи-ѝзлѝѝѝм*, *ѝзлѝѝаѝи-ѝзлѝѝѝм*),
ѝзмеѝ (*ѝзмѝѝаѝи-ѝзмѝѝѝм/ѝзмѝѝѝм*),
ѝзор (*ѝзòраѝи-ѝзорѝм*),
ѝзрез и *ѝзрѝз* (*ѝзрезѝи-ѝзрезѝм*),
ѝзрод (*ѝзрòдѝи-ѝзродѝм*),
ѝскáз и *ѝсказ*⁷² (*ѝскáзѝи-ѝскáжѝм*),
ѝскоѝ (*ѝскòѝаѝи-ѝскоѝѝм*),
ѝсѝиѝ (*ѝсѝѝѝаѝи-ѝсѝѝѝѝм*),
ѝсѝлеѝ (*ѝсѝлѝсѝи/ѝсѝлесѝи-ѝсѝлѝѝѝм*),
ѝсход (*ѝсхòдѝи-ѝсходѝм*),

1) Листа модела у овој скупини форми ограничена је на кратки узлазни и кратки силазни акценат. Као и иначе у многим групама примера, и овде је јасна преминација кратког узлазног.

а) Он стоји према кратком узлазном на првом слогу основе, али не најчешће: *ѝзвѝд* и *ѝзвѝд* (*ѝзвѝдеѝи-ѝзвѝдѝм*), *ѝздиѝ* (*ѝздиѝћи-ѝздиѝнѝм*, *ѝздизѝи-ѝздижѝм*), *ѝзлаз* (*ѝзлазѝи-ѝзлазѝм*), *ѝзрез* и *ѝзрѝз* (*ѝзрезѝи-ѝзрезѝм*).

⁷¹ РМС: „заст. песн. ићи“.

⁷² РМС: само ѝсказ.

б) Чешће у инфинитиву (и/или презенту) имамо кратки узлазни на дугом слогу основе: *избод* (*избòдсти/избòсти-избòдѣм*), *извоз* (*извòзишти-извòзи-зѣм*), *издер* (*издèрашти-издèрѣм*), *излеи* и *излèи* (*излèиешти-излèишѣм, излèиашти-излèиѣм*), *изор* (*изòрашти-изòрѣм*), *изрод* (*изрòдишти-изрòдишѣм*), *иској* (*искòјашти-искòјашѣм*), *исилеи* (*исилèсшти/исилèсти-исилèиѣм*), *исход* (*исхòдишти-исхòдишѣм*).

в) А није реткост ни дуги узлазни: *излеи* и *излèи* (*излèиешти-излèишѣм, излèиашти-излèиѣм*), *измеи* (*измèиашти-измèишѣм/измèишѣм*), *искāз* и *исказ* (*искāзашти-искāжѣм*), *исѣи* (*исѣиашти-исѣишѣм*).

2) Кратки силазни забележен је само у три случаја, два пута са статусом варијанте, а једном као једина могућност: *извѣд* и *извид* (*извидешти-извидишѣм*), *изрѣд* (исп. *ирèсти-ирèдѣм* и *ирèсти-ирèдѣм*), *искāз* и *исказ* (*искāзашти-искāжѣм*).

3. Префикс об-:

*òбамèи*⁷³ (*òбамèиашти-òбамèиѣм*),
*òбзѣр*⁷⁴ и *òбзор*⁷⁵ (*òбзирашти се – òбзирѣм се*),
òблèи (*òблèиешти-òблèишѣм, òблèиашти-òблèиѣм*),
òбрез (*òбрезашти-òбрезѣм*),
òјкој (*òјкòјашти-òјкòјашѣм*),
òјсèи (*òјсèиушти-òјсèишѣм, òјсèзашти-òјсèзѣм* и *òјсèзашти-òјсèзѣм*),
*òјсèк*⁷⁶ (*òјсèкшти-òјсèкѣм*),
*òјшòк*⁷⁷ (*òјшòчишти-òјшòчѣм*),
òјход (*òјхòдишти-òјхòдишѣм*).

1) Исти сужени репертоар модела као горе – са кратким узлазним и кратким силазним – обухватају и примери са префиксом об-, али са нешто друкчијом репартицијом на основе.

а) Према кратком узлазном на твореници само ретко стоји исти такав и на истом месту код мотивне речи: *òбзор* (*òбзирашти се – òбзирѣм се*), *òбрез* (*òбрезашти-òбрезѣм*).

б) Није велики број примера ни са делимичним или попутним неслагањем места акцента: *òјкој* (*òјкòјашти-òјкòјашѣм*), *òјшòк* (*òјшòчишти-òјшòчѣм*), *òјход* (*òјхòдишти-òјхòдишѣм*).

2) Али зато је модел са кратким силазним и дужином на ултимим сразмерно добро заступљен: *òбамèи* (*òбамèиашти-òбамèиѣм*), *òбзѣр* и *òбзор* (*òбзирашти се – òбзирѣм се*), *òблèи* (*òблèиешти-òблèишѣм, òблèиашти-òблèиѣм*), *òјсèи* (*òјсèиушти-òјсèишѣм, òјсèзашти-òјсèзѣм* и *òјсèзашти-òјсèзѣм*).

⁷³ РМС: „покр. врста бода при ручном шивењу; опшав“.

⁷⁴ РМС: „1. а. пажња, поштовање; разумевање; увиђавност... б. поштовање моралних норми; схватање реда које обавезује на уздржљивост... 2. повод за неко држање, разлог, мотив... 3. поглед, становиште, гледиште, мерило“.

⁷⁵ РМС: „а. простор обухваћен погледом, видик, видокруг; небо, небески свод... б. привидна граница између неба и Земљине површине, хоризонт“.

⁷⁶ РМС: „а. покр. ограда око бунара... б. руб, ивица... в. оквир од дасака на гробу, који се испуни земљом“.

⁷⁷ РМС: „1. а. оно чиме је хаљина опточена, опшивена, обруб, перваз... б. покр. трака, пантљика... 2. оптицање, циркулација... 3. део земљишта које река обиђе својим током“.

4. Следе форме са префиксом *ог-*:

òдвод (*òгвòдгiiии-òдводĩм*),
òдвоз (*òгвòзгiiии-òдвозĩм*),
òдгòј и *òдг̃òј* (*òг̃òдгiiии-òдгòјĩм*),
òдглèй (*òглèйèйии-òдглèйĩм*),
*òдмèй*⁷⁸ (*òгмèйаии/òдмèйаии-òдмèйĩм*),
òдмор (*òгмòриии се – òдморĩм се*),
òдрòд (*òгрòдгiiии се – òдрòдĩм се*),
òдсiiуĩ (*òгсiiуĩииии-òдсiiуĩĩм*),
òйивор (*òйивòриии-òйиворĩм*),
òйиказ и *òйик̃аз*⁷⁹ (*òйик̃азаии-òйик̃ажĩм*),
òйикуй (*òйикуйииии-òйикуйĩм*),
òйикой (*òйикòйаии-òйикойĩм*),
òйийор (*òйийираии-òйийирĩм*).

1) И даље имамо смањен број модела – са кратким узлазним, у апсолутној преминацији, и кратким силазним и дужином на потоњем слогу.

а) Само у једном случају слаже се акценат творенице са глаголским и по месту: *òйикой* (*òйикòйаии-òйикойĩм*).

б) Најчешће се инфинитив разликује по месту акцента: *òдвод* (*òгвòдгiiии-òдводĩм*), *òдвоз* (*òгвòзгiiии-òдвозĩм*), *òдгòј* и *òдг̃òј* (*òг̃òдгiiии-òдгòјĩм*), *òдмèй* (*òгмèйаии/òдмèйаии-òдмèйĩм*), *òдмор* (*òгмòриии се – òдморĩм се*), *òдрòд* (*òгрòдгiiии се – òдрòдĩм се*), *òйивор* (*òйивòриии-òйиворĩм*), *òйикой* (*òйикòйаии-òйикойĩм*).

в) У једном случају са инфинитивом иде и презент: *òдглèй* (*òглèйèйии-òдглèйĩм*).

г) Потврђен је и дуги узлазни на другом слогу инфинитива: *òдсiiуĩ* (*òгсiiуĩииии-òдсiiуĩĩм*), *òйиказ* и *òйик̃аз* (*òйик̃азаии-òйик̃ажĩм*), *òйикуй* (*òйикуйииии-òйикуйĩм*).

2) Кратки силазни забележен је само у једној варијанти: *òйиказ* и *òйик̃аз* (*òйик̃азаии-òйик̃ажĩм*).

5. Префикс уз:

ўзвĩк (*извĩкнуйии-узвĩкнĩм*),
*ўзвод*⁸⁰ (*узвòдгiiии-ўзводĩм*),
*ўзвòј*⁸¹ (*узвòјаии-ўзвòјĩм*),
ўзгòј (*узг̃òјгiiии-ўзгòјĩм*),
ўзг̃он (*узг̃òниии-ўзг̃оним*),

⁷⁸ РМС: одмет, одметак „1. оно што се одметне, одбаци; отпадак... 2. покр. млади клип кукуруза“.

⁷⁹ РМС: само òтказ.

⁸⁰ РМС: „1. платно проткано уздужним (обично свиленим) пругама... 2. (обично у множини) редови лоза које се пењу уз нарочито поређано и усађено коље, у виду тераса, дуж стрме морске обале“.

⁸¹ РМС: „оно што је једном навијено, намотано око чега (калема, освине, шипке и сл.), круг, спирала намотаног материјала (обично жице), намотај, навој“.

ўзїрѣд (в. изгред),
ўздāх (*ўздāхнуўїи-ўздāхнѣм*),
ўзлаз (*ўзлазїи-ўзлазїм*),
ўзлеї и *ўзлѣї* (*ўзлѣїеїи-ўзлѣїїм*),
ўсїон и *ўсїон* (*ўспїѣати се – ўспїѣѣм се*),
ўсїор и *ўсїор* (*ўсїорїи-ўсїорїм*),
ўзрѣд (*ўзрѣдїи-ўзрѣдїм*),
нўзїрѣд (в. узгред).

Прозодијски модели су поново на броју, јер сем оба кратка појављује се и дуги узлазни.

1) Кратки узлазни и овде доминира бројем примера.

а) Само у два случаја слаже се акценат творенице са мотивном речи: *ўзлаз* (*ўзлазїи-ўзлазїм*), *ўсїон* и *ўсїон* (*ўсїињаїи се – ўсїињѣм се*).

б) Чешће се ови акценти разилазе по месту, делимично или целином, а каткада и квантитетом, као и обично: *ўзвод* (*ўзводїи-ўзводїм*), *ўзвѣј* (*ўзвѣјаїи-ўзвѣјѣм*), *ўзїој* (*ўзїојїи-ўзїојїм*), *ўзїон* (*ўзїонїи-ўзїонїм*), *ўзлеї* и *ўзлѣї* (*ўзлѣїеїи-ўзлѣїїм*), *ўсїор* и *ўсїор* (*ўсїорїи-ўсїорїм*).

2) По броју примера кратки силазни акценат није тако безначајан: *ўзвїк* (*ўзвїкнїи-ўзвїкнѣм*), *ўзїрѣд* (в. изгред), *ўздāх* (*ўздāхнуўїи-ўздāхнѣм*), *ўзрѣд* (*ўзрѣдїи-ўзрѣдїм*), *нўзїрѣд* (в. узгред).

3) Дуги узлазни потврђен је само двама варијантским формама: *ўсїон* и *ўсїон* (*ўспїѣати се – ўспїѣѣм се*), *ўсїор* и *ўсїор* (*ўсїорїи-ўсїорїм*).

6. На путу наших анализа наишли смо на још једну споредну чињеницу коју нам ваља у закључним напоменама утврдити. То је модел акценатски са кратким узлазним на првом слогу и дужином на потоњем.

7. Иначе, што се тиче уобичајена три наша прозодијска модела, приметили смо следеће.

Прво, префикси са затвореним слогом видно су несклони прихватању дугог узлазног акцента: јавља се само спорадично, и само са статусом варијанти.

Друго, кратки силазни акценат није свуда једнако бројчано безначајан: код префикса *об-* и *уз-* нешто је сигурније потврђен него код друга два.

Треће: све у свему, префикси које овде обрађујемо ипак су најсклонији кратком узлазном акценту.

8. На овом малом узорку можда је лакше пратити односе и формулисати претпоставке, нпр. о развоју прозодијских модела о којима говоримо.

а) Прво што нам ваља с тим у вези приметити, јесте да кратки силазни запоседа нешто старију лексичку грађу од остала два модела: *ўзвїд* и *ўзвїд* (*ўзвїдеїи-ўзвїдїм*), *ўзрез* и *ўзрѣз* (*ўзрезаїи-ўзрежѣм*), *ѣбамѣї* (*ѣбамѣїи-ѣбамѣїѣм*), *їрѣбāд* (*їрѣбāдаїи-їрѣбāдѣм*), *їрѣбїр* и *їрѣбїр* (*їрѣбїраїи-їрѣбїрѣм*), *їрѣјед* (*їрѣјести-їрѣједѣм*), *їрѣједгаїи-їрѣједгаѣм*), *їрѣїасїї* (*їрѣїасїи-їрѣїаднѣм*), *їрѣсвїиї* и *їрѣсвїиї* (*їрѣсвїиїаїи-їрѣсвїиїѣм*), *їрѣсїрїї* (*їрѣсїрїиї-їрѣсїрїїѣм*), *їрѣѣї* (*їрѣѣїиїи-їрѣѣїїм*), *ўзрѣд* (*ўзрѣдїи-ўзрѣдїм*) итд.

б) Друго је већ поменуто: да је доста случајева са варијантским односом – а у томе врло често учествује управо кратки силазни.

в) Чини се да на основу тога није тешко закључити да три модела о којима говоримо нису исте старине, те да је онај са кратким силазним на првом слогу и дужином на крањем по свој прилици старији од остала два. Он бива потискиван у позадину, док друга два напредују, борећи се и сами о превласт.

9. Ако претпоставимо да је кратки силазни у старије доба био доминантан код свих префикса, онда се може помислити да је са временом уступао мместо другим двама акцентима, али не свуда без отпора. Већи отпор новом развоју пружају префикси са затвореним него са отвореним слогом, и они са вокалом *o* у свом сатаву од осталих.

10. На крају ћемо се поново вратити двама поменути типовама изузетака: силазном акценту без дужине на ултими, и краткоме узлазном са том дужином. Сва је прилика да су они само сведочанство о преплитању модела, и процесима који иза тога стоје, и о којима смо говорили. Модел са кратким узлазним и дужином свакако је настао изменом акцента, а задржавањем дужине. Модел са кратким силазним без дужине може сведочити о делимичном и повременом напредовању форма са краткосилазним на рачун оне са краткоузлазним или сл. У сваком случају, борба прозодијских модела, њихова конкуренција у виду варијантских ситуација, потискивање једног од стране другог – стална су појава. И напредовање узлазних акцената на штету кратког силазног – такође је факат који се не може порећи.

3.2.6. Моносилабички префикси (4): трофонематски са затвореним слогом

1. Такве формације забележене су са префиксима *без-*, *наг-* и *низ-*, *йог-* и *раз-*. Прва три су спорадична појава у нашој грађи, а друга два су мање–више убедљиво потврђена.

2. Прво спорадично засведочене форме:

бѣзрѡд (*рѡд*, *рѡдѣиѣи-рѡдѣѣм*),
нагзор (*нагзираѣи-нагзирѣм*),
*нискоѣ*⁸² (*кѡѣаѣи-кѡѣѣм*).

1) Почетна и потоња по свему судећи нису у директној вези са основним глаголом, већ су настале накнадним сусретом антиципованог општег дела и префикса. Акценат се према томе може тумачити преносом на проклитику.

2) Средња је форма очити антиципат префиксиранога глагола *нагзираѣи-нагзирѣм*. Акценат је свакако дошао у резултату моделативног процеса, јер се дуги узлазни место кратког узлазног не може друкчије протумачити.

3. Са префиксом *йог-* сакупљени су следећи примери:

йѡдгвез (*йѡдгвѣзаѣи-йѡдгвѣжѣм*),
*йѡдгвод*⁸³ (*йѡдгвѡдѣиѣи-йѡдгвѡдѣѣм*),

⁸² РСМ: „рударски ходник који се спушта наниже“.

⁸³ РСМ: „подвала, обмана, превара“.

ї̀д̄гвоз (*ї̀одгвòзиїи-ї̀д̄гвозї̄м*),
ї̀д̄гї̀ов̄д̄ор (*ї̀одгї̀ов̄д̄риїи-ї̀одгї̀д̄ворї̄м*),
ї̀д̄гл̄еї̄ (*ї̀одгл̄еї̄еїи-ї̀одгл̄еї̄ї̄м*),
*ї̀д̄глив*⁸⁴ (*ї̀одглиїи-ї̀д̄глиї̄ж̄м*),
*ї̀д̄глої̄*⁸⁵ (*ї̀одглòжїи-ї̀д̄гложї̄м*),
ї̀д̄гмеї̄ и *ї̀д̄гмеї̄* (*ї̀д̄гмеї̄нуїи-ї̀д̄гмеї̄н̄м*, *ї̀д̄гмеї̄аїи/ї̀д̄гмеї̄аїи-ї̀д̄гмеї̄ї̄м*),
ї̀д̄гмл̄а̄д (*ї̀одгмл̄а̄дїи-ї̀д̄гмл̄а̄дї̄м*),
ї̀д̄груб (*ї̀одгрубїи-ї̀д̄грубї̄м*),
ї̀д̄гса̄д (*ї̀одгса̄дїи-ї̀д̄гса̄дї̄м*),
ї̀д̄гскок (*ї̀одгскòчїи-ї̀д̄гскòчї̄м*),
ї̀д̄гскуї̄ (исп. *ск̄уїи-ск̄уїї̄м*),
ї̀д̄гсї̄риї̄ (*ї̀д̄гсї̄риї̄и-ї̀д̄гсї̄риї̄ж̄м*),
ї̀д̄шї̀ор (*ї̀ошї̀р̄еї̄и/ї̀д̄шї̀р̄еї̄и* и *ї̀ошї̀р̄еї̄нуїи-ї̀д̄шї̀р̄еї̄н̄м*),
ї̀д̄шї̀рг (*ї̀ошї̀ргї̄ваїи-ї̀ошї̀рг̄уї̄м*).

1) Као и код префикса *ог-*, тако и код *ї̀ог-* преовлађује модел са кратким узлазним акцентом на првом слогу.

а) Само се у једном случају акценат творенице слаже са акцентом глагола, а други пут претпостављамо да би се слагао да постоји одговарајућа глаголска лексема са префиксом: *ї̀д̄глив* (*ї̀д̄глиїи-ї̀д̄глиї̄ж̄м*), *ї̀д̄гскуї̄* (*ск̄уїи-ск̄уїї̄м*).

б) Чешће је слагање само делимично, јер кратки узлазни у инфинитиву глагола стоји на другом слогу: *ї̀д̄гвод* (*ї̀одгвòдїи-ї̀д̄гводї̄м*), *ї̀д̄гвоз* (*ї̀одгвòзиїи-ї̀д̄гвозї̄м*), *ї̀д̄гї̀ов̄д̄ор* (*ї̀одгї̀ов̄д̄риїи-ї̀одгї̀д̄ворї̄м*), *ї̀д̄гл̄еї̄* (*ї̀одгл̄еї̄еїи-ї̀одгл̄еї̄ї̄м*), *ї̀д̄глої̄* (*ї̀одглòжїи-ї̀д̄гложї̄м*), *ї̀д̄гмеї̄* и *ї̀д̄гмеї̄* (*ї̀д̄гмеї̄нуїи-ї̀д̄гмеї̄н̄м*, *ї̀д̄гмеї̄аїи/ї̀д̄гмеї̄аїи-ї̀д̄гмеї̄ї̄м*), *ї̀д̄гскок* (*ї̀одгскòчїи-ї̀д̄гскòчї̄м*),

в) Има и примера са дугим узлазним код инфинитива или презента; и ту је неслагање јасан факат: *ї̀д̄гвез* (*ї̀одгв̄езаїи-ї̀д̄гв̄ез̄ж̄м*), *ї̀д̄груб* (*ї̀одгрубїи-ї̀д̄грубї̄м*), *ї̀д̄гса̄д* (*ї̀одгса̄дїи-ї̀д̄гса̄дї̄м*), *ї̀д̄гсї̄риї̄* (*ї̀д̄гсї̄риї̄и-ї̀д̄гсї̄риї̄ж̄м*),

г) У једном случају неслагање постоји код једне од више глаголских варијаната: *ї̀д̄гмеї̄* и *ї̀д̄гмеї̄* (*ї̀д̄гмеї̄нуїи-ї̀д̄гмеї̄н̄м*, *ї̀д̄гмеї̄аїи/ї̀д̄гмеї̄аїи-ї̀д̄гмеї̄ї̄м*).

2) Није реткост код ове групе примера ни модел са кратким силазним акцентом: *ї̀д̄гї̀ов̄д̄ор* (*ї̀одгї̀ов̄д̄риїи-ї̀одгї̀д̄ворї̄м*), *ї̀д̄гл̄еї̄* (*ї̀одгл̄еї̄еїи-ї̀одгл̄еї̄ї̄м*), *ї̀д̄гмл̄а̄д* (*ї̀одгмл̄а̄дїи-ї̀д̄гмл̄а̄дї̄м*), *ї̀д̄шї̀ор* (*ї̀ошї̀р̄еї̄и/ї̀д̄шї̀р̄еї̄и* и *ї̀ошї̀р̄еї̄нуїи-ї̀д̄шї̀р̄еї̄н̄м*), *ї̀д̄шї̀рг* (*ї̀ошї̀ргї̄ваїи-ї̀ошї̀рг̄уї̄м*). Два последња случаја немају дужине на потоњем слогу, што се и овде може тумачити варијацијом модела у процесу мешања и укрштања.

3) Кратки узлазни забележен је само једном, у улози варијанте: *ї̀д̄гмеї̄* и *ї̀д̄гмеї̄* (*ї̀д̄гмеї̄нуїи-ї̀д̄гмеї̄н̄м*, *ї̀д̄гмеї̄аїи/ї̀д̄гмеї̄аїи-ї̀д̄гмеї̄ї̄м*).

⁸⁴ РМС: „место на телу где се што подлило“.

⁸⁵ РМС: „1. в. подлога... 2. покр. дрво које се подложи под велики камен да се лакше ваља“.

4. Богато је засведочен префикс *раз-*:

р̀азвод (*развòдјиѝи-р̀азводѝм*),
р̀азвоз (*развòзјиѝи-р̀азвозѝм*),
р̀аз̀з̀вòр (*раз̀з̀вòдриѝи-раз̀з̀вòрѝм*),
р̀аз̀з̀ион (*раз̀з̀дниѝи-р̀аз̀з̀ионѝм*),
р̀аз̀з̀иор (*раз̀з̀дриѝи-раз̀з̀дриѝм*),
р̀аз̀з̀вòдѝ (*раз̀з̀вòдјиѝи-р̀аз̀з̀вòдѝм*),
р̀аз̀з̀део (*раз̀з̀делиѝи-р̀аз̀з̀делиѝм*),
р̀аз̀з̀дер (*раз̀з̀дериѝи-р̀аз̀з̀дерѝм*),
р̀аз̀з̀лаз (*раз̀з̀лазиѝи се – р̀аз̀з̀лазѝм се*),
р̀аз̀з̀лоѝ (*раз̀з̀ложјиѝи-р̀аз̀з̀ложѝм*),
р̀аз̀з̀маз (*раз̀з̀мазѝи-р̀аз̀з̀мазѝм*),
р̀аз̀з̀мак и *р̀аз̀з̀мак* (*раз̀з̀ма̀ћи/р̀аз̀з̀ма̀ћи* и *раз̀з̀ма̀кнуѝи-р̀аз̀з̀ма̀кнѝм*),
р̀аз̀з̀меѝ и *р̀аз̀з̀меѝ* (*раз̀з̀меѝнуѝи/р̀аз̀з̀меѝнуѝи-р̀аз̀з̀меѝнѝм*),
р̀аз̀з̀нос (*раз̀з̀носиѝи-р̀аз̀з̀носиѝм*),
р̀аз̀з̀ор (*раз̀з̀ориѝи-р̀аз̀з̀ориѝм*),
р̀аз̀з̀рез (*раз̀з̀резиѝи-р̀аз̀з̀режѝм*),
р̀аз̀з̀виѝ и *р̀аз̀з̀виѝ* (*раз̀з̀виѝѝи-р̀аз̀з̀виѝѝ*),
р̀аз̀з̀сег (*раз̀з̀сегѝи се – р̀аз̀з̀сегѝ се, р̀аз̀з̀сегѝи се – р̀аз̀з̀сегѝ се, р̀аз̀з̀сесѝи се – р̀аз̀з̀сегнѝ се*),
р̀аз̀з̀сиѝ (*раз̀з̀сиѝѝи-р̀аз̀з̀сиѝѝм*),
р̀аз̀з̀склоѝ (*раз̀з̀склòјиѝи-р̀аз̀з̀склòјиѝм*),
р̀аз̀з̀силеѝ (*раз̀з̀силесиѝи-раз̀з̀силесиѝм*),
р̀аз̀з̀сиор (*раз̀з̀сиориѝи-р̀аз̀з̀сиориѝм*),
р̀аз̀з̀сиѝвор (*раз̀з̀сиѝвòриѝи-р̀аз̀з̀сиѝворѝм*),
р̀аз̀з̀сиѝоѝ (*раз̀з̀сиѝòјиѝи-р̀аз̀з̀сиѝоѝѝм*),
р̀аз̀з̀сиѝриѝ и *р̀аз̀з̀сиѝриѝ* (*раз̀з̀сиѝрѝћи-раз̀з̀сиѝрѝжѝм*),
р̀аз̀з̀сиѝур (*раз̀з̀сиѝуриѝи-р̀аз̀з̀сиѝурѝм*),
р̀аз̀з̀цеѝ (*раз̀з̀цеѝѝиѝи-р̀аз̀з̀цеѝѝѝм*),
р̀аз̀з̀сход (*раз̀з̀схòдиѝи се – р̀аз̀з̀сходѝм се*).

1) Изузимајући пар форми, све имају кратки узлазни на првом слогу: *р̀аз̀з̀вод* (*раз̀з̀вòдјиѝи-р̀аз̀з̀водѝм*), *р̀аз̀з̀воз* (*раз̀з̀вòзјиѝи-р̀аз̀з̀возѝм*) итд. Слагање и неслагање са акцентом глаголске основе слично је као код осталих таквих случајева, па нема потребе за даљим описом.

2) Пар изузетака односи се најпре на два случаја са кратким силазним акцентром: *р̀аз̀з̀вòр* (*раз̀з̀вòдриѝи-раз̀з̀вòрѝм*), *р̀аз̀з̀сиѝриѝ* и *р̀аз̀з̀сиѝриѝ* (*раз̀з̀сиѝрѝћи-раз̀з̀сиѝрѝжѝм*). Чини се да и овде на површину избија факат да је кратки силазни везан за старију лексику него друга два модела.

3) Изузетак су и два примера са кратким узлазним акцентом: *р̀аз̀з̀дер* (*раз̀з̀дериѝи-р̀аз̀з̀дерѝм*), *р̀аз̀з̀мак* и *р̀аз̀з̀мак* (*раз̀з̀ма̀ћи/р̀аз̀з̀ма̀ћи* и *раз̀з̀ма̀кнуѝи-р̀аз̀з̀ма̀кнѝм*).

4. Сва је прилика да и фонолошка структура префикса утиче на избор прозодијског модела: префикси *о-*, *об-*, *ог-* и *йог-* слажу се у преферирању кратког узлазног, донекле и силазног, док *за-*, *на-* и *раз-* показују јасну склоност према дугом узлазном. Дуги узлазни је најчешћи и код префикса *йре-*, *йри-* и *йро-*:

3.3. Остали префикси: полифонематски

1. Са више од три гласа имамо у грађи моносилабички префикс *̄прег-* и бисилабички *мимо-*.

2. Први од њих забележен је у примерима:

*̄прегдвид*⁸⁶ (*̄прегдвиде̄ӣи-̄прегдвид̄ӣм*),
̄прегдло̄ӣ (*̄прегдло̄ж̄ӣӣи-̄прегдло̄ж̄ӣм*),
*̄прегдмер*⁸⁷,
̄прегдме̄ӣ,
̄пре̄ӣӣев и *̄пре̄ӣӣев*⁸⁸,
̄пре̄ӣӣис и *̄пре̄ӣӣис*⁸⁹ (*̄пре̄ӣӣӣса̄ӣӣи-̄пре̄ӣӣӣӣш̄е̄м*),
̄прегсказ (*̄прегска̄з̄а̄ӣӣи-̄прегска̄ж̄а̄м*).

1) Доминантан је дуги узлазни акценат, док је кратки узлазни потчињен овоме, јер се јавља или у варијантним формама, или сасвим ретко као самостално обличење творенице.

2) По начелу лексичке дистрибуције, рекло би се да овде можемо показати да је дуги узлазни акценат најмлађи од три заступљена модела. Наиме, једини самостални пример са кратким акцентом *̄прегсказ* припада нешто старијој лексици.

3. Префикс *мимо-* и по себи је нешто старији, и изгледа да се повлачи из употребе и као предлог и као префикс. Зато је интересантно какаво је стање у прозодијској структури његових твореница:

мӣмо̄ӣр̄е̄д̄г,
мӣмо̄ӣла̄з (*мӣмо̄ӣла̄зӣӣи-мӣмо̄ӣла̄зӣм*),
мӣмо̄ле̄ӣ,
мӣмо̄х̄о̄д̄г.

Прво, као да није заступљен речима најтипичнијим за српски језик ('*мимоход*' је пре русизам него реч домаћег порекла и сл.).

Друго, као да творенице и не стоје према глаголским основама, него су настале на друге начине.

И треће, само се *мӣмо̄ӣла̄з(ак)* може сматрати новијом речи, све остало припада мање–више неактуелном слоју српскога речничког фонда.

Све што смо рекли говори о старини и акценатског модела који је овде примењен – а то је кратки сизални са дужином на потоњем слогу. И све што смо рекли слаже се са већ утврђеним чињеницама о релативној старини овога прозодијског модела у односу на друга два овде активна.

3.4. Остале префиксалне творенице: са више од једног префикса

1. Грађа није доследно и систематски сабирана, али је карактеристично да твореница са два префикса има сразмерно врло мало. То је знак да је српски језик несклон гомилању префиксалних морфема у једној речи овога

⁸⁶ РМС и *Обрајни речник српскога језика* М. Николића немају дати податак.

⁸⁷ РМС и *Обрајни речник српскога језика* М. Николића немају дати податак.

⁸⁸ РМС: „почетак хорске песме који изводи певач, солиста“.

⁸⁹ РМС: „заст. претходна наредба власти, пропис, одредба“.

типа. У односу на глаголе – с којима стоје у сродству, ове су речи дакле неу-поредиве са њима, и примичу се врстама речи којима по функционалним и граматичким особинама припадају: овде прилозима и именицама. Забележе-ни су следећи примери:

зàузīрēд

мēђуиошēз и *међуиошēз*

надоīлед и *надоīлēд*⁹⁰,

над̄дмеӣ

наиоīлед и *на̄иоīлēд*⁹¹,

нēдоīлēд,

нēдогер и *недогер*

нед̄иш̄ор

н̄ус̄ӣроӣзвод

ӣзак̄уӣ

ӣодзак̄уӣ

ӣодзгер

ӣрд̄ӣвӣӣош̄ēз и *ӣрош̄ӣвӣӣош̄ēз*

ӣред̄ӯӣс

ӣроӣзвод

ӣрд̄ӣвӣӣош̄ēз и *ӣрош̄ӣвӣӣош̄ēз*

са̄ӣо̄сег и *са̄ӣд̄сег*

сузак̄уӣ

ӯмим̄о̄ӣрēд

ӯнедоīлēд.

Ако би се Маретићу могло дати за право да у деривацијском систему српског језика има речи са неуређеним акцентом, онд су то ове творенице.

а) Само се за неке од њих може утврдити да су измениле акценат по-лазне форме повинујући се моделативном начелу. То су нпр. *мēђуиошēз* и *ӣрд̄ӣвӣӣош̄ēз* - где се показују особине модела са кртким силазним и дужи-ном на ултими. И то је евентуално *нēдогер* са карактеристикама негацијске прозодијске моделативности. А то је на крају и *ӯмим̄о̄ӣрēд*, са симптомима преношења акцента на проклитику.

б) Свуда се иначе показује акценат творенице са једним префиксом: *међуиошēз* (*ӣошēз*), *над̄дмеӣ* (*д̄дмеӣ*), *нед̄иш̄ор* (*д̄иш̄ор*), *ӣзак̄уӣ*, *ӣодзак̄уӣ* (*зак̄уӣ*), *ӣред̄ӯӣс* (*ӯӣс*) итд.

2. Закључујемо да су секундарне префиксалне творенице, одн. оне ко-је су добивене префиксацијом већ префиксираних речи, у овој сфери творбе и ретке, и слабо подложне акценатској нивелацији и типизацији.

4. ЗАКЉУЧАК

1. Прво што нам ваља утврдити, јесте да су глаголски антиципати са формом општег дела глагола – доста склони порефиксалној творби.

⁹⁰ РМС: само на̄доглēд. У Обратном речнику српскога језика М. Николића забележена је и и варијанта без акцента.

⁹¹ РМС нема.

2. Друго, и та је творба праћена уређењу акцента и стварању прозодијских модела.

3. Треће, противно очекивању, префиксалне творенице овога реда нису склоне прозодијској конвергенцији, тј. одбиру једнога акценатског модела и његовом уопштавању. Напротив, ту је настало више типизацијских форми са тежњом сваке од њих да оствари предност у односу на друге, са јаком конкуренцијом, стварањем варијаната и настајањем међуформи и компромисних решења.

4. Три су базична модела које смо утврдили: картки силазни на првом слогу са дужином на ултимима, кратки узлазни и дуги узлазни на првом слогу.

5. Најзаступљенији је кратки узлазни акценат, за њим по учесталости долази дуги узлазни, а кратки силазни заостаје за осталим двама.

6. По неким симптомима може се судити да статистички односи имају смисао развојне сучељености трију моделативних форми. Наиме, то што је кратки силазни редак у употреби – по свој прилици значи да се повлачи из употребе, а то што је дуги узлазни нешто ређи од кратког – да је млад и да је у наступу ширења своје употребе на поље кратког узлазног и кратког силазног.

7. Када промотримо лексику на коју је дистрибуиран један, други и трећи модел, долазимо на помисао да је кратки силазни заправо најстарији, да је постао мање продуктиван и да бива потискиван од друга два. Дуги узлазни је, напротив, најмлађи, и налази се управо у замаху агресивног ширења на рачун друга два.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Маретић, Тома *Грамаџика и сѣилисѣика хрвајскоја или срѣскоја књижевној језика*, 2. изд., Обнова, Загреб 1931.

Николића, Мирослав *Обрајни речник срѣскоја језика*, Београд 2000.
Речник срѣскохрвајскоја књижевној језика I–VI, Нови Сад 1967–1976.

Стевановић, Михајло *Савремени срѣскохрвајски језик I*, 5. изд., Београд 1991.

Radoje Simic

STRUKTUR UND AKZENT DER PRAEFIXALBILDUNGEN MIT DER VERBALEN WURZEL ALS BESTANDTEIL

ZUSAMMENFASSUNG

In der Arbeit werden Woerter beschrieben, die aus Werbalwurzel und praefix bestehen. Ihre prosodische Struktur ist uneinheitlich, aber zeigt klare Tendenz zur Akzent-nivelierung und typisierung. Drei Haupttypen – die Form mit dem kurzsteigenden, die Form mit dem langsteigenden und die Form mit dem kurzfallenden Akzent und langer Endsilbe – bestehen nebeneinander, konkurrieren in der Distribution und kaempfen gegeneinander um die Uebernahme der Funktion des einzigen Modells. Anscheinend sind sie verschieden dem Alter und Entstehung nach: der aeltetste ist der kurzsteigende, und am juengsten – der langsteigende Akzent.